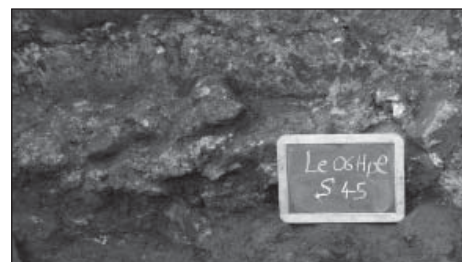

Archeologie 2007

Recent archeologisch onderzoek in Vlaams-Brabant

■ Voorwoord	2
■ Een donjon bij de Demer in Aarschot : de middeleeuwse woontoren bij het Kasteel van Rivieren te Gelrode komt even aan de oppervlakte	3
■ Asse-Krokegemseweg. Eerste resultaten van het archeologisch onderzoek	5
■ Archeologisch onderzoek op het geplande tracé van de nieuwe ringweg om Asse (N9 k).	8
■ Archeologisch onderzoek langs de spoorlijn in Hoeilaart. Artisanale activiteiten in het Zoniënwoud	9
■ Archeologisch onderzoek op het Barbarahof in Leuven	10
■ Archeologisch onderzoek op het A. Smetsplein in Leuven	13
■ De Gallo-Romeinse villa van Merchtem – Dooren	16
■ Archeologisch vooronderzoek Opwijk - 'Millenniumstraat' plangebieden Providentia I en II	18
■ Geërfd goed: twee amateurarcheologen in de schijnwerpers	19
■ De kadasterkaarten van P.C. Popp	30

Om te kunnen lezen moet je het alfabet leren. Wie het alfabet niet kent ziet geen letters maar een rare wirwar van streepjes; wie de taal niet kent ziet in een boek slechts een zinloze opeenstapeling van tekens. Ook onze bodem verbergt een alfabet. Vele eeuwen menselijke geschiedenis hebben zo hun sporen nagelaten, maar het vraagt een kennersblik om deze sporen ook te kunnen 'lezen'. Het is die wetenschap waarmee archeologen zich bezighouden, en hun onderzoeken leveren ons een schat aan informatie op. Het verleden is niet echt dood, het kan tot leven gewekt worden, gelézen worden, als je weet waarop je moet letten.

Archeologie is natuurlijk een academische discipline, maar het gaat over iets wat we allemaal hebben: een voorgeschiedenis. En net daarom kan archeologie ook op veel belangstelling rekenen van niet-professionele geïnteresseerden, mensen als u, die zich enthousiast toeleggen op deze bijzondere vorm van taalstudie. En dat kan alleen maar toegejuicht worden.

Met onze jaarlijkse infodagen en met deze brochure willen we u een stand van zaken geven van wat er in onze provincie op dat vlak leeft, wat er het afgelopen jaar zoal gebeurde. Maar behalve dit informatieve luik, is de infodag natuurlijk ook een uitgelezen ontmoetingsplek. Een jaarlijks rendez-vous voor al diegenen in onze provincie die dit alfabet onder de knie willen krijgen.

Ik wens u in elk geval een deugddoend taalbad toe.

Tom Troch
gedeputeerde voor cultuur

Een donjon bij de Demer in Aarschot: de middeleeuwse woontoren bij het Kasteel van Rivieren te Gelrode komt even aan de oppervlakte.

Dirk PAUWELS (VIOE)

De muurresten gezien vanuit het Noordoosten

Bij tuinwerkzaamheden op het domein van het huidige Kasteel van Rivieren, gelegen in een beschermd parklandschap in de fossiele Vorsdonkmeander van de Demer te Gelrode, kwamen dit jaar even onder het maaiveld de zware muurresten van een vierkant gebouw aan het licht. In samenwerking met de huidige bewoner van het kasteel, die in al zijn enthousiasme meer had laten vrijleggen dan noodzakelijk was, en op aanvraag van het Agentschap RO Vlaanderen – Onroerend Erfgoed, heeft het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) een archeologische registratie van de resten uitgevoerd. Tijdens dezelfde campagne werden ook op een tweede locatie in het domein de muren van voormalige bijgebouwen gedocumenteerd.

De eerste locatie vlak bij het huidige kasteel bevatte restanten van minstens twee en waarschijnlijk drie gebouwen.

De meest in het oog springende muurresten behoren toe aan een middeleeuwse donjon of woontoren waarvan het bestaan tot nu toe enkel uit historisch bronnenmateriaal was gekend. De eerste vermelding van een slot op het domein van het kasteel van Rivieren gaat schijnbaar terug tot de 12de eeuw, de vroegst gekende heer is Karel II van Aarschot. De bouw van het eerste kasteel van Rivieren wordt op basis van de bronnen rond het midden van de 13de eeuw geda-

teerd, de vroegste afbeeldingen ervan stammen uit het einde van de 16de eeuw: de prachtige tekeningen in de albums van hertog Karel Van Croÿ tonen een imposante vierkante toren. Het uitzicht van de toren, met zijn kruisramen, uitgekraagde en gekanteelde weergang, hoge leien dak en dubbele schoorsteen, zou het resultaat zijn van herstellingen na de beschadigingen in de woelige jaren 1488-1489. De tekening geeft nog mooi de traditionele tweeledigheid weer: enerzijds de door water omgeven donjon die via een houten ophaalbrug is verbonden met het neerhof, dat op zijn beurt door een gracht is afgebakend en door een houten brug verbonden is met de omgeving.

1764 wordt algemeen aangehaald als een cruciaal jaar in de teloorgang van de donjon. In dat jaar liet Charles Henry Dirix de Bretel, secretaris van keizerin Maria-Theresia, 'het kasteel heel ende gansch afwerken' en op het pachthof een huis van 'plaisantie' bouwen. Hiermee lijkt de donjon weliswaar uit het zicht te zijn verdwenen, maar toch blijft hij duidelijk verderleven in de latere kadastrale kaarten tot in de 80er jaren van de 19de eeuw, wanneer Baron Oscar van den Eynde de Rivieren als laatste kasteelheer het huidige kasteel laat bouwen. Een kadasterkaart van 1889 bevat vervolgens geen enkel spoor meer van de donjon. Pas in 2007 duikt het gebouw in de bovenvernoemde omstandigheden weer op.

Hoekfundering van de donjon 'in verstek'

De vierkante donjon meet 10,06 x 10,06 m en heeft een muurdikte van 2,10 m. Opgaand muurwerk en fundering zijn nog tot bijna 3 m hoog bewaard. Tegen de verwachtingen in – zelfs de bovengenoemde tekening liet door zijn donker kleurgebruik veronderstellen dat de toren in ijzerzandsteen was opgetrokken – is het gebouw voor zover bewaard volledig opgetrokken in Gobertangesteent. Aan de buitenzijde is zowel het opgaand muurwerk als de fundering in mooi bekapte blokken. Aan de binnenzijde is de fundering in ruwer bekapte Gobertange. Binnen- en buitenparament van de muren bestaan uit wigvormig en rechthoekig bekapte blokken met occasioneel lengtes van meer dan 100 cm en 10-15 cm dik, de muurkern is samengesteld uit onregelmatige steenblokken. In de noorden zuidmuur is nog telkens één vierkant stellinggat aanwezig. Onderaan verbreedt de fundering d.m.v. drie trappen tot een totale breedte van 4,10 m. Zelfs de 'steenplaten' van deze trappen zijn in vernoemde steensoort, en op de hoeken van de constructie geven zij een mooi effect 'in verstek'. Op hun beurt rusten deze trappen, die samen 40-50 cm hoog zijn, op in de bodem ingeheid funderingspalen, die in de natte alluviale vlakte van de Demer voor de nodige stabiliteit van het gebouw moesten zorgen. De doormeter van de palen schommelt tussen 20 en 30 cm, hun lengte kon niet worden achterhaald. Toch konden zij niet verhinderen dat tenminste aan de zuidzijde de getrapte fundering naar binnen ging klinken.

Aan de binnenzijde van de toren gebeurt de overgang van fundering naar opgaand muurwerk door middel van een 25-30 cm brede richel. Aan de noord- en zuidzijde van de donjon zetten telkens 3 rechthoekige pilasters aan op deze richel. Volgens Frans Doperé, die zijn geëfende oog over het gebouw heeft laten gaan, droegen deze pilasters, die veel hoger moeten zijn ge-

Ijzerzandsteenmuur met halfronde pilaster

weest dan de bewaarde 100 cm, de balken van het plafond van de gelijkvloerse kelder. Aan de binnenzijde is de noordelijke hoek van de toren afgeschild, een aanwijzing dat zich hier een in de muurdikte uitgespaarde trapgang bevond die een interne verticale circulatie tussen de verschillende niveaus toeliet.

Tegen de noord- en oosthoek van de donjon werd later een bakstenen gebouw opgetrokken dat, te beoordelen naar één vrijgelegde hoek, rustte op een fundering van ijzerzandsteenblokken met daaronder baksteenpuin. Aan de andere kant waren de baksteenmuren opnieuw koud gezet tegen een zware muur/fundering in ijzerzandsteenblokken, waarvan ten minste een gedeelte herbruikmateriaal is. De binnenzijde van de baksteenbouw, in een veel minder verzorgd metselwerk, staan ook weer in koud verband tegen de baksteenbuitenmuren. Onder een groot deel van deze bouw strekte zich een overwelfde kelder uit die volledig met bouwpuin was opgevuld.

Interessant is de ijzerzandstenen muur, die volgens Doperé, met zijn verbreding aan de donjonzijde mogelijk een onderdeel zou kunnen zijn van een poortgebouw. Opvallend element was alvast de halfronde pilaster in gelijkaardige blokken die in de muur was geïncorporeerd. Vast staat dat de muren van dit gebouw, die op een fundering in onregelmatig bekapte ijzerzandsteenblokken rusten, nog verschillende meter onder het gazon en de huidige inrit verderlopen. De bovenkant van de muren vertonen duidelijk sporen van brand.

Uit wat voorafgaat kunnen wij besluiten dat wij met een aantal gebouwen te maken hebben die elkaar in de tijd opvolgen en gedeeltelijk elkaars bouw materiaal herbruiken:

- een donjon in Gobertangesteent
- een 'poortgebouw' in ijzerzandsteenblokken, waarvan sommige blokken duidelijk herbruikt zijn. Zijn zij een indicatie voor een oudere donjon in dit type steen, waarvan de blokken werden herbruikt bij de bouw van het poortgebouw voor de nieuwe Gobertange-donjon?
- een baksteenbouw die – te oordelen naar de baksteenfragmenten in de mortel aan de bovenzijde van de donjon – de toren én het 'poortgebouw' incorporeerde. De baksteenbouw rust op herbruikte ijzerzandsteenblokken, van het poortgebouw of van de oudere donjon? De bouwnaden en het kwaliteitsverschil in metselwerk tussen buiten- en binnenmuren van de baksteenbouw wijzen op verbouwingen.

Als wij ons concluderend beperken tot de resten van de donjon, kunnen wij enkel besluiten dat alles in het werk werd gesteld om met dit gebouw een gevoel van macht, status en rijkdom te communiceren. De afmetingen van zijn plattegrond maken hem tot één van de grootste van Vlaanderen, en als wij dit gegeven combineren met een verticale opeenstapeling van 4 of 5 activiteitsniveaus (opslag, ontvangst, wonen, slapen, opslag/verdediging: zie Doperé en Ubregts 1991) eindigen wij sowieso met een imposant bouwwerk dat best 15 m hoog kan zijn geweest. Behalve macht werd ook rijkdom geëtaled: de fijne afwerking van het metselwerk, tot aan de funderingen toe, en dit in een streekvreemd gesteente dat waarschijnlijk over Gete en Demer moest worden aangevoerd, spreekt in dit opzicht boekdelen. Dit imposante bouwwerk dat de bocht van de Demer domineerde, en dat met zijn bleke kleur zal hebben afgestoken tegen de weinige andere monumentale gebouwen in lokale ijzerzandsteen, zal ongetwijfeld tot de verbeelding hebben gesproken. Gedurende enkele jaren zal de locatie het toneel van een bouwwerf zijn geweest, maar welke van de gekende heren van Rivieren verantwoordelijk was voor de bouw van dit statement van macht en welvarendheid is vooralsnog onzeker. Het bronnenmateriaal maakt het midden van de 13de eeuw aannemelijk, Doperé dateert het gebouw op basis van de steenhouwtechniek vóór 1400-1420. Dendrochronologisch onderzoek van de funderings-

palen kan in dit opzicht een terminus post quem bieden, maar de eerste resultaten van het onderzoek van de houtmonsters worden nog afgewacht.

De tweede locatie ligt wat verder westwaarts nabij de Moutlaak, een beek die het domein doorkruist. Hier beperken de resten zich behalve een klein stuk baksteenvloer tot enkele muren/funderingen in baksteen of een combinatie van baksteen, ijzerzandsteen en een occasionele bekapte blok Gobertangesteente. De kadasterkaarten duiden op deze plek een aantal bijgebouwen van het kasteel aan, die klaarblijkelijk met behulp van recuperatiemateriaal uit andere gebouwen werden opgetrokken. Tussen de muren kwam een 1/24 daalder (thaler) van 1786 aan het licht, geslagen onder Frederik de Grote (1740-1786) en met op de voorzijde het gekroonde monogram RF in Antiqua schrift, op de keerzijde de vermelding 24 / EINEN THALER / A.

Beknopte bibliografie

Doperé F. & W. Ubregts, De donjon in Vlaanderen. Architectuur en wooncultuur, in: Acta Archaeologica Lovaniensia – Monographiae 3, Leuven, 1991.

Verlinden E., "Het eerste gehucht van Aarschot". De ontwikkeling van de dorpsgemeenschap van Gelrode, vanaf haar ontstaan tot het einde van het Ancien Régime, ongepubl. Lic. Thesis K.U. Leuven, 2002-2003.

Asse-Krokegemseweg. Eerste resultaten van het archeologisch onderzoek.

Kristine MAGERMAN, Ruben PEDE en Marc LODEWIJCKX

1. Aanleiding voor het onderzoek

Op 31 mei 2007 is de Onderzoekseenheid Archeologie van de K.U. Leuven van start gegaan met een groot-schalig archeologisch onderzoek in een zone langs de Krokegemseweg in Asse. De aanleiding voor de opgravingen is de nieuwe verkaveling die Villabouw Francis Bostoën nv. op deze percelen heeft gepland. Het proefsleuvenonderzoek, in 2006 uitgevoerd door het Agentschap R-O Vlaanderen, leverde positieve resultaten op zodat beslist werd om tenminste op een deel van het terrein verder archeologisch onderzoek te laten plaatsvinden.

De eindverantwoordelijkheid voor het project ligt in handen van prof. Dr. Marc Lodewijckx terwijl de dagelijkse leiding wordt uitgevoerd door Kristine Magerman uit Asse die als wetenschappelijk medewerkster verbonden is aan de Onderzoekseenheid Archeologie. Ruben Pede werd aangeworven als assistent-archeoloog. De K.U. Leuven krijgt voor haar onderzoek de

steun van studenten archeologie en vrijwilligers van de archeologische vereniging van Asse, Agilas vzw.

Het archeologisch onderzoek werd mogelijk door de financiële bijdrage van de bouwheer, Villabouw Francis Bostoën nv, die het grootste deel van de uitvoeringskosten op zich neemt, en dankzij de Gemeente Asse die twee arbeiders ter beschikking stelt voor de duur van het project. Bijkomend levert de Gemeente Asse een financiële bijdrage voor de tentoonstelling over de onderzoeksresultaten die gepland is voor het voorjaar van 2008.

2. Romeins Asse

In de loop van de 1ste eeuw n.C. ontwikkelde de Romeinse nederzetting van Asse zich rond een kruispunt van Romeinse wegen. Zeker vanaf het midden van de 1ste eeuw tot het begin van de 3de eeuw n.C. was Asse het economisch en bestuurlijk centrum van de regio (vicus). De ambachtelijke en industriële activi-

Kruikamfoor in profiel

Dakpanconcentratie

teiten van enige omvang grepen ongetwijfeld plaats aan de rand van de woonkern, waar er betere vestigingsmogelijkheden waren en eventuele milieuhinder meer werd getolereerd. De bevolking woonde op een hogergelegen plateau (Kalkoven) dat omringd werd door twee beken. Het opgravingsterrein aan de Krokegemseweg bevindt zich aan de noordoostelijke rand van de Romeinse woonkern.

3. Onderzoeksmethode

Door de voorafgaande aanleg van de infrastructuurwerken van de verkaveling en de bijbehorende nutsleidingen dient de opgraving zich te beperken tot het resterende deel van de verkavelingsgronden. Contractueel werd overeengekomen om de maximale diepte van de opgraving te beperken tot 70 cm onder het belendende straatniveau op die plaatsen waar de huizen zullen worden gebouwd. Buiten de zone van de huizen kunnen de archeologische sporen wel tot op de vereiste diepte worden onderzocht.

Het terrein werd ingedeeld in onderzoekseenheden van 10 x 10 m (100 m²) die genummerd werden, in de ene richting met letters, in de andere met nummers. De eenheden worden in de mate van het mogelijke opgegraven in parallelle stroken waarbij de tussenliggende strook wordt gebruikt voor de opslag van de uitgegraven grond. Het totaal op te graven terrein is ongeveer 1,1 ha groot en wordt doorsneden door nieuw aangelegde wegen zodat er 4 opgravingszones ontstaan.

4. Eerste resultaten van het onderzoek

Kuilen, grachten en greppels

Op verschillende plaatsen op het opgravingsterrein werden kuilen uit de Romeinse periode aangetroffen. Meestal is hun oorspronkelijke functie niet duidelijk. Een aantal sporen bevat nauwelijks vondsten terwijl andere in laatste instantie met afval werden opgevuld. Verder onderzoek zal duidelijkheid moeten verschaffen over hun betekenis en datering. Het afval dat in de kuilen en sporen wordt aangetroffen, bestaat vooral uit ceramiek. Andere voorwerpen, zoals objecten uit organisch materiaal, inclusief botmateriaal, zijn niet of nauwelijks bewaard gebleven. Bij het aardewerk vinden we naast het geïmporteerd luxe vaatwerk (terra sigillata, terra nigra,...) ook gewoon aardewerk, zoals containers (vooral amforen) voor het vervoer van wijn, olie en visaus, wrijfchalen, kookpotten, kruiken, kommen en borden. Enkele kuilen leverden onverwachte vondsten op zoals de kruikamfoor die in het profiel van een kuil te voorschijn kwam.

De aanwezigheid van enkele smalle en ondiepe greppels wijst mogelijk op erfafscheidingen en/of perceelsgrenzen van de Romeinse bewoners van de vicus.

Dwars over het opgravingsterrein lopen twee diepe, parallelle grachten met een onderlinge afstand van ongeveer 7 m. Vermoedelijk behoren ze toe aan de Romeinse baan die Romeins Asse met de nederzetting van Rumst verbond en die bij opgravingen in de jaren '50 en '80 ook reeds op de plaatsen Kalkoven en Koereit werd aangetroffen.

Dakpannen bij de vleet

Eveneens opvallend zijn twee grote dakpanconcentraties, die zich aan beide zijden van de verkavelingsweg uitstrekken. Beide concentraties bevatten zowel platte pannen (tegulae) als ronde dekpannen (imbrices). De dakpannen zijn in goede staat en liggen in grote pakketten bovenop oudere Romeinse kuilen. Tussen de vele dakpannen werden ook verschillende fragmenten Romeins aardewerk uit de 3de eeuw n.C. aangetroffen. Naar alle waarschijnlijkheid betreft het hier twee afvalpakketten van vervallen, vernielde of afgebrachte woningen uit de Romeinse nederzetting van Asse.

Het pottenbakkersatelier

De meest spectaculaire vondsten tot nu toe bestaan uit ovenstructuren en afvalkuilen die afkomstig zijn van de tot nu toe onbekende pottenbakkersindustrie bij

Romeinse pottenbakkersovens

Kuil met misbaksels in de onmiddellijke nabijheid van de pottenbakkersovens

de Romeinse nederzetting van Asse. Dergelijke goed bewaarde productiestructuren en de bijbehorende afvalkuilen kunnen ons voor Asse eindelijk meer inzicht verschaffen in de werkwijzen van de Romeinse pottenbakkers. De goed bewaarde ovenstructuren en de kuilen met misbaksels vormen een prachtig ensemble dat ongetwijfeld een gedetailleerd beeld zal opleveren van de lokale pottenbakkersindustrie. Vooral de aanwezige misbaksels zullen het mogelijk maken de producten van de lokale pottenbakkers nauwkeurig te karakteriseren en hun afzetmarkt in de regio af te lijnen. Waarschijnlijk produceerde de pottenbakker alle soorten aardewerk waaraan de lokale gemeenschap behoefte had. Het vormenspectrum van de Assese pottenbakker omvatte voornamelijk kruiken, (kruik)amforen en dolia maar ook borden, kommen en bekers.

De ronde ovenstructuren worden gekenmerkt door rood verbrande leem, met aan de ovenmond de zwarte resten van de werkruimte van waaruit de oven werd gestookt. De eigenlijke oven bestaat uit een ronde ruimte die voorzien is van een koepel waaronder de potten werden opgestapeld om gebakken te worden. Onderaan zit een rooster zodat de vlammen niet rechtstreeks aan de potten raken maar enkel de hitte kon doordringen tot de te bakken voorraad. Het hele systeem werd grotendeels onder de grond aangelegd om de warmte maximaal te kunnen bewaren. De koepel diende te worden weggebroken om aan de gebakken potten te geraken.

Rond de ovens komen donkere kuilen te voorschijn die voor verscheidene doeleinden kunnen gegraven zijn, bijv. om de klei voor de potten te prepareren. Ze werden later gevuld met misbaksels en potten van inferieure kwaliteit. Dergelijke ambachtelijke activiteiten werden steeds uitgevoerd aan de rand van de nederzetting wegens de milieuhinder en het brandgevaar dat de productie van de potten meebracht. De vondst van dit pottenbakkersatelier toont aan dat ten minste een deel van de ambachtelijke zone zich aan de noordoostelijke rand van de vicus van Asse bevond

in de onmiddellijke nabijheid van de Romeinse baan richting Rumst.

Het verder wetenschappelijk onderzoek van de misbaksels heeft tot doel om de karakteristieke eigenschappen van deze productie te bepalen. Welke kleisamenstelling en welke mageringsmiddelen gebruikte de pottenbakker en op welke temperatuur werden de diverse producten gebakken? Welke typen potten werden hier geproduceerd en hoever reikte het verspreidingsgebied van de producten?

Voorlopig is evenmin duidelijk hoelang de pottenbakkers in Asse actief zijn gebleven. Op basis van een eerste indruk ligt de bloeiperiode van dit atelier vooral in de 2de eeuw n.C.

5. Voorlopig besluit

De opgravingen hebben aangetoond dat het gebied langs de Krokegemseweg een belangrijke functie vervulde in de economie van de Romeinse nederzetting van Asse. Op het einde van de 1ste en in de 2de eeuw n.C. bevonden er zich in dit gebied verschillende grachten en greppels waarvan de betekenis vooralsnog niet duidelijk is maar die mogelijk wijzen op de aanwezigheid van wegen en erfafscheidingen. In de noordsector kwamen dan de pottenbakkersovens met bijbehorende structuren en afvalkuilen te voorschijn.

Later veranderde de functie van deze zone. Twee grote afvalpakketten, voornamelijk bestaande uit dakpannen en aardewerk, werden in het centraal gedeelte van het terrein, langs de Romeinse weg, gedumpt. Vermoedelijk zijn deze afvalpakketten afkomstig van één of meerdere vernielde, afgebrande of vervallen gebouwen elders in de nederzetting. Wij hopen dat het verdere onderzoek meer klaarheid mag brengen over de historiek van de Romeinse nederzetting en meer specifiek over de continuïteit van de bewoning naar de latere perioden toe.

Archeologisch onderzoek op het geplande tracé van de nieuwe ringweg om Asse

Kristof F. M. VERELST (Projectbureau 'Archaeological Solutions', Lange Nieuwstraat 42, 2800 Mechelen)

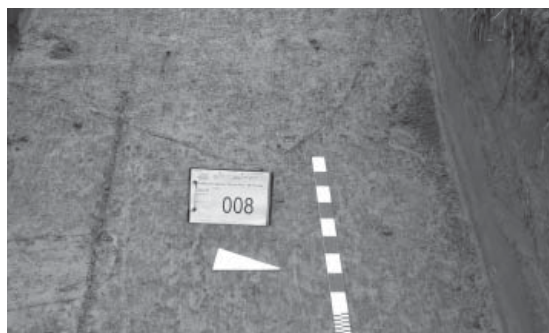
ASSE

In opdracht van Agentschap Infrastructuur, Wegen en Verkeer Vlaams-Brabant, en onder leiding van projectleider Kristof Verelst, startte projectbureau 'Archaeological Solutions' midden augustus 2007 een verkennend archeologisch onderzoek op het geplande tracé van de nieuwe ringweg om Asse. Het tracé bevindt zich ten oosten van de dorpskern van Asse en zal de nieuwe verbindingweg vormen tussen de Assesteenweg en de Stationsstraat/Brusselsesteenweg.

De te onderzoeken zone was tot op heden terra incognita, en bijgevolg was de archeologische potentie van het plangebied onbekend. Het vooronderzoek was dan ook een aangewezen mogelijkheid om het projectgebied archeologisch te evalueren, om het ongekende archeologisch erfgoed te detecteren, af te lijnen en te registreren.

Hoewel het oorspronkelijk de bedoeling was om het tracé over zijn volledige lengte te onderzoeken, werd al snel duidelijk dat het archeologisch (voor)onderzoek zich enkel maar kon focussen op de zone tussen de Assesteenweg en de spoorwegovergang aan de Molenstaat. Saneringswerken op de nabijgelegen Asfaltco-site maakten een archeologisch onderzoek in de tweede zone immers onmogelijk.

Donkergrijze negatiefsporen in Sleuf 3

In eerste instantie werd de trajectzone van de weg door middel van proefsleuven onderzocht. De verschillende rijen proefsleuven (van elk 10 m lengte) werden geschraagd gegraven, dwars op de wegwakker. Dit had tot doel potentieel aanwezige nederzettingsterreinen accuraat te kunnen aflijnen, en eventuele grafvelden en/of offsite-fenomenen (zoals veekralen, oude perceelsindelingen, geïsoleerd gelegen waterputten of -poelen) op te sporen.

De verdere archeologische werkzaamheden bestonden uit de opgraving van een rioleringsstracé, en een controlerende werfopvolging van enkele specifieke zones.

Net ten noorden van de huidige Assesteenweg, op de plaats van een geplande rotonde, tekenden zich in de lichtbruine lemige ondergrond donkergrijze negatiefsporen af. Deze sporen werden aangetroffen op ca. 1 m beneden maaiveld. Volgens de eerste vaststellingen gaat het om twee afvalkuilen, een mogelijke greppelstructuur, en een kleiner (paal?)kultje.

In de nabijgelegen rioleringsleuf werd een complexe opeenvolging van lagen vastgesteld, zowel in het vlak als in het profiel.

Het vondstmateriaal mag als (post)midleleeuws worden bestempeld: het spectrum bevatte overwegend gereduceerd gebakken aardewerk (15de - begin 16de eeuw) en geglazuurd aardewerk (17de - 18de eeuw).

Het archeologisch onderzoek op de zone tussen de Assesteenweg en de Molenstraat leverde, buiten de zekerheid dat er heel wat erosieve krachten op deze heuvelflank werkzaam waren, geen resultaat op.

Verder gedegen onderzoek binnenskamers is het op moment van het ter perse gaan van dit artikel in volle gang, en zal resulteren in het neerleggen van een uitgebreide rapportage in oktober 2007.

Meer info: www.archaeological-solutions.be

foto's: © Archaeological Solutions

Archeologisch onderzoek langs de spoorlijn in Hoeilaart. Artisanale activiteiten in het Zoniënwoud

Ine METALIDIS, Pieterjan DECKERS en Bart VANMONTFORT
Eenheid Prehistorische Archeologie, Celestijnenlaan 200E - bus 2409, 3001 Leuven

Bij de planning van het Gewestelijk Expresnet Brussel werd op aanvraag van het Agentschap Ruimtelijke ordening en Onroerend erfgoed van het Vlaamse Gewest door Infrabel een archeologische trajectbegeleiding voorzien op een deel van het traject te Hoeilaart (gehucht Groenendaal). De uitvoering van dit onderzoek werd toevertrouwd aan de Eenheid Prehistorische Archeologie van de Katholieke Universiteit Leuven, in onderaanneming bij de gegunde aannemer van de werken Betonac nv.

Het onderzoek werd in twee fasen uitgevoerd. Een eerste fase voorzag in een archeologisch vooronderzoek, waarbij sporen werden gelokaliseerd. Aan de hand van de resultaten van dit onderzoek en in overleg met alle betrokken partijen bepaalde het Agentschap R-O Vlaanderen Onroerend erfgoed welke sporen dienden te worden onderworpen aan een gedetailleerd archeologisch onderzoek. Deze planning maakte een optimale samenwerking mogelijk tussen alle betrokken partijen (Tucrail voor Infrabel, Betonac, het Agentschap R-O en de archeologische uitvoerder), waardoor de werken op geen enkel moment vertraging opliepen.

Resultaten van het onderzoek

Op het traject werden heel wat sporen van menselijke activiteit teruggevonden. Alle houden verband met de exploitatie van het bos in het al dan niet verre verleden. Deze activiteiten, met name houtskool- en ijzer-

productie, werden in het verleden reeds opgemerkt in dit deel van het Zoniënwoud. Voor beide activiteiten zijn de grondstoffen makkelijk voorhanden in de onmiddellijke omgeving: hout voor houtskoolproductie en ijzerzandstenen waaruit ijzer kon worden gewonnen.

Op het onderzochte traject, met een totale lengte van ongeveer 2 km, werden een 7-tal locaties met resten van ijzerproductie teruggevonden. Meestal zijn het roodverbrande zones waar de ijzerzandstenen werden geroosterd. Ook van alle andere stappen van de ijzerproductie zijn sporen aangetroffen: zandhopen waar de ijzerzandstenen werden schoongemaakt, een laagoven waar het geroosterde erts werd gesmolten en afvalhopen ijzerslakken. De sporen werden in detail onderzocht en stalen werden genomen voor verder onderzoek. Archeologische gebruiksvoorwerpen werden niet teruggevonden, waardoor het moeilijk is om precies te bepalen wanneer het ijzer hier werd gesmolten. Houtskoolmonsters moeten via een ¹⁴C datering een betere datering van de activiteiten mogelijk maken. Dergelijke activiteit kan zowel uit de ijzertijd, de Romeinse periode of de middeleeuwen dateren.

De tweede activiteit waarvan sporen zijn teruggevonden is de houtskoolproductie. Vaak blijft hiervan niet meer dan een vlek met houtskoolfragmentjes over. Een deel van deze sporen houden verband met de ijzerproductie; voor het smelten van het ijzer had men immers houtskool nodig. Daarnaast kwam van in de

prehistorie tot in het begin van de vorige eeuw houtskoolproductie voor andere doeleinden voor.

Ten slotte werd op het traject een wal en gracht aangetroffen, die in het huidige reliëf nog steeds zichtbaar zijn. Dit spoor is een restant van de begrenzing van de paardenstoeterij, wellicht aangelegd onder Antoon van Bourgondië in het begin van de 15de eeuw.

Conclusie

Sporen van ijzerproductie in het Zoniënwoud zijn reeds langer gekend, maar werden totnogtoe zelden (op dergelijke schaal) onderzocht. Dit onderzoek dat mogelijk werd gemaakt door Infrabel leert ons heel wat bij over de exploitatie van het Zoniënwoud in het (verre) verleden.

Archeologisch onderzoek op het Barbarahof in Leuven

M. BERKERS, M. DECEUNINCK, K. DE LANGHE, W. DE MAEYER, B. FATH, R. RIBBENS EN N. VAN OLMEN

16de eeuwse beerton

Op 23 april van dit jaar startte het grootste archeologisch project ooit in de binnenstad van Leuven. Op de site Barbarahof onderzochten 5 archeologen en 10 arbeiders van Examino cvba, in opdracht van de nv Barbarahof, gedurende vijf maanden het terrein op sporen uit het verleden. Hiervoor kregen ze wetenschappelijke ondersteuning van het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed en de medewerking van RO-Vlaanderen.

Waarom archeologisch onderzoek?

Naar aanleiding van de geplande bouw van een ondergrondse parkeergarage op het terrein, zou het volledige bodemarchief vernietigd worden. In het kader van de toepassing van de huidige wetgeving (art. 4 paragraaf 2 van het decreet van 30 juni 1993 houdende de bescherming van het archeologisch patrimonium: "De eigenaar en de gebruiker zijn ertoe gehouden de archeologische monumenten die zich op hun gronden bevinden te bewaren en te beschermen en ze voor beschadiging en vernieling te behoeden") werd voorafgaand aan de werken een archeologisch onderzoek gepland, in overleg met en gefinancierd door de bouwheer. Hierbij werden alle sporen uit het verleden zorgvuldig gedocumenteerd voordat ze definitief zouden verdwijnen. Op deze manier werd het bodemarchief omgezet in een papieren archief.

Wat kon er verwacht worden?

Op basis van plannen, historische bronnen en iconografische documentatie, kon afgeleid worden dat het terrein in het verleden intensief bebouwd was. Aangezien de site binnen de 12de-eeuwse stadsomwalling ligt, kon de bewoningsgeschiedenis mogelijk tot die

Het begin van de opgravingen

tijd gereconstrueerd worden. Naast de bouwgeschiedenis van de woningen, kunnen er op de achtererven sporen gevonden worden van allerlei economische activiteiten en ambachtelijke installaties. Van de leef- en werkgewoontes van ambachtsslui en handelaren in de middeleeuwse en postmiddeleeuwse stad is op archeologisch vlak weinig gekend. Dit geldt zeker voor de Leuvense binnenstad waar de omvang van de huidige opgraving uniek is.

Hoe werd er te werk gegaan?

In het verleden bouwde elke bouwplaats in de stad verder op oudere bewoningslagen. Hierdoor is geleidelijk een complexe opbouw van lagen ontstaan. Hoe dieper je dus graaft, hoe ouder de dingen die je vindt. Die stelselmatige opbouw van het terrein maakt dat er bij een opgraving niet in één keer tot het oudste niveau verdiept kan worden. Archeologen graven namelijk laag per laag dieper en verder in de tijd. Concreet betekende dit voor het project Barbarahof dat men startte met het verwijderen van de asfaltlaag, waaronder onmiddellijk de eerste sporen aan het licht kwamen. Geleidelijk werd er dieper gegraven.

Uiteindelijk legden de archeologen in de bouwput 5 niveaus aan. Het recentste bevatte sporen uit de 17de tot de 20ste eeuw, het oudste resten uit de 12de eeuw. Na het blootleggen van een vlak, werd dit ingetekend en gefotografeerd. Al de vondsten die in het verleden in de bodem werden achtergelaten (bv. scherven, dierlijke beenderen, glas,...), werden gere-

cupereerd en zullen later aan een grondig onderzoek onderworpen worden.

Wat werd er gevonden?

Uit het onderzoek op de Barbarasite blijkt dat het terrein enkele duizenden jaren geleden deel uitmaakte van een meander of zijarm van de Dijle. Op een bepaald moment geraakte deze afgesneden van de rest van de rivier en ontstond in het stilstaande water veen. Na een tijdje was deze zone zodanig opgehoogd dat het droog kwam te liggen. Tussen de 2de eeuw en het begin van de 12de eeuw spoelde er door de erosie hogerop, ten gevolge van de ontbossing, leem over dit veen. Het leempakket heeft een gemiddelde dikte van één meter. Hierin werden naast verschillende fragmenten Romeins aardewerk ook twee munten uit de tweede eeuw na Christus aangetroffen. Hoger op de helling moet er dus Romeinse aanwezigheid geweest zijn.

Vanaf de 12de eeuw is er voor het eerst menselijke bewoning op de site, en al vanaf het begin lijken we ons te bevinden op de achtererven van woningen. Kenmerkend hiervoor is de aanwezigheid van verschillende (beer)kuilen en her en der ook perceelsgrachtjes. Deze komen deels overeen met wat we enkele honderden jaren later nog steeds kunnen zien op het kadaster uit 1829. Parallel met de oostzijde van het terrein loopt bovendien een imposante gracht die verschillende keren heruitgegraven werd. Uiteindelijk dempt men ze

Zandstenen muur over 12de en 13de eeuwse gracht

volledig in de tweede helft van de 12de eeuw. Wat de functie van deze gracht moet geweest zijn, is voorlopig nog niet duidelijk.

In de loop van de 13de eeuw werd het terrein met een enorm pakket aangevoerde grond opgehoogd. Vermoedelijk werd op dit moment de Dijle gekanaliseerd en weer gedwongen in een vaste bedding, waardoor het terrein beter geschikt was voor bewoning. Het aantal bewoningssporen verhoogt hierna aanzienlijk, en we zien dat er in het tracé van de 12de-eeuwse gracht een veel kleiner grachtje wordt uitgegraven. Rond 1300 stort men dit vol met afval van leder. De samenstelling van dit afval en de aanwezigheid van werktuigen wijst erop dat we te maken hebben met het ambacht van de schoenlappers. Het is de eerste keer dat een dergelijke unieke context in Vlaanderen onderzocht zal kunnen worden.

Nog voor de gracht helemaal gevuld was, werd in een deel ervan een imposante zandstenen muur gebouwd, waarna de gracht werd gedempt. De afgewerkte zijde van deze muur bevond zich aan de kant van de Dijle. Aanvankelijk werd gedacht dat deze muur deel uitmaakte van een woning, maar bij het verdere onderzoek bleek dat dit toch niet het geval was. Voorlopig blijft dit een open vraag. Nochtans is het waarschijnlijk geen toeval dat de muur hetzelfde tracé volgt als de 12de-eeuwse gracht.

Aan de zuidzijde van het terrein, waar de opgraving aan de Sint-Barbarastraat grenst, troffen we een opeenvolging van 13de-eeuwse lemen vloeren aan. Dit wijst op een woning in vakwerkbouw. Dit is trouwens de enige plaats op de opgraving waar we een beeld konden krijgen van een volledig perceel, met woning én achtererf. Op de andere delen van het terrein troffen we immers alleen de achtererven aan.

Zoals nu het stadsbeeld geleidelijk verandert, is dit ook gebeurd in het verleden. Zo zien we op de Barbarasite dat rond 1400 meer en meer stenen gebouwen en structuren verschijnen. De vakwerkhuzen krijgen bak-

13de eeuwse houten tonnen gebruikt als beerput

van de beerput.

In contrast met de vele sporen van het middeleeuwse en postmiddeleeuwse huishouden staat het ontbreken van bewijzen van artisanale activiteiten.

Het is pas in de 19de eeuw dat we merken dat de economie haar plaats opeist in dit deel van de stad. Er verschijnen kleine bedrijven die actief zijn op uiteenlopende vlakken: een zagerij, een brouwerij,... De resten van deze laatste waren duidelijk leesbaar in de ondergrond. Buiten de kelders en het merendeel van de funderingen vonden we ook een waterput en enkele kuipen voor het brouwen van bier.

Besluit

Bij de stedelijke kaalslag in de jaren 70 verdwenen alle zichtbare resten van dit verleden onder een dikke laag asfalt. Nu anno 2007 dit deel van de stad opnieuw een gemengde functie van wonen en werken krijgt, werd een unieke gelegenheid gecreëerd om de sporen van dit verleden te herontdekken. Zo blijkt dat ook het hedendaags stedelijk leven voortbouwt op zijn eigen verleden, maar helaas volstaat het louter registreren van deze sporen niet om het verhaal daarvan te kunnen reconstrueren. Enkel een diepgaand onderzoek van het ingezamelde materiaal kan hiervoor zorgen.

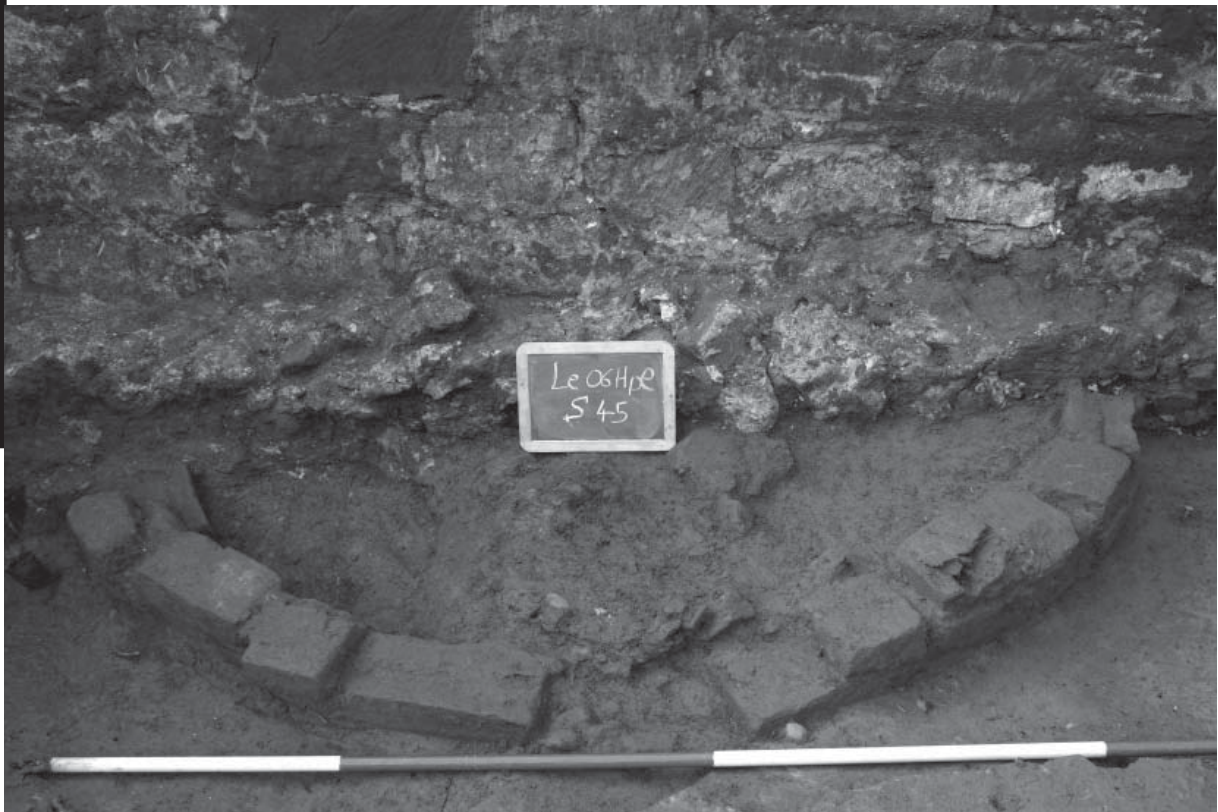
Wordt vervolgd?

Archeologisch onderzoek op het A. Smetsplein in Leuven.

Janiek DE GRUYSE en Janina OOMS

Ruben Willaert bvba, Bloemisterijstraat 6, 8340 Sijsele/Damme - www.rubenwillaert.be

LEUVEN

Restanten van een pottenbakkersoven op het niveau van de verbrande leem

In 2006 voerde Ruben Willaert bvba gedurende anderhalve maand archeologisch onderzoek uit op het A. Smetsplein. Aanleiding voor het onderzoek was een huisvestingsproject op de plaats van de oude zwembadsite. De opgraving volgde na een evaluatie van het terrein door het Agentschap R-O Vlaanderen Onroerend Erfgoed. De bouwheer, Implant nv., financierde het terreinwerk (35 dagen) en de basisverwerking (10 dagen). Het OCMW Leuven stelde drie arbeiders ter beschikking. De wetenschappelijke begeleiding van het onderzoek was in handen van het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE).

Uit het archeologisch onderzoek blijkt dat menselijke aanwezigheid op het terrein ten vroegste dateert uit de late 12de/13de eeuw. In deze periode werd een groot deel van het terrein opgehoogd, vermoedelijk om het terrein bouwrijp te maken. Bewoningssporen uit deze periode werden echter nergens aangetroffen. In de 14de/15de eeuw werd het terrein opnieuw aanzienlijk opgehoogd. Tot deze periode behoren slechts enkele sporen: één paalkuil en een restant van een pottenbakkersoven met aansluitende werkkuil.

De vondst van de pottenbakkersoven heeft een zeer grote wetenschappelijke waarde. Totnogtoe bestonden er slechts vermoedens dat er langs de Tiensestraat pottenbakkers gevestigd waren, maar nooit werden in situ pottenbakkersovens aangetroffen. De onderzochte oven was grotendeels verstoord: enkel een fractie van de oorspronkelijke buitenwand en vulling

was bewaard. Hierdoor konden geen conclusies getrokken worden m.b.t. het grondplan (cirkelvormig of ovaal) of de typologie (liggend of staand type). De vulling van de oven leverde heel wat interessante gegevens op i.v.m. de chronologie en de opbouw van de constructie. Het bovenste vullingspakket bestond uit een laag verbrande leem. Het ging om een zeer losse vulling, die vermoedelijk in verband te brengen is met de lemen koepelconstructie. In deze laag werd heel wat pottenbakkersafval aangetroffen, daterend uit de tweede helft van de 14de/15de eeuw. Deze laag bevatte bovendien meerdere scherven, waaraan leem vastgebakken bleek te zijn. Vermoedelijk gaat het om misbaksels die als bouw materiaal herbruikt zijn bij de opbouw van de koepelconstructie. Deze potten hielden de warme lucht vast, waardoor een goede isolatie verkregen werd en bijgevolg minder hard gestookt moest worden. Onder de laag verbrande leem kwamen over de volledige breedte van de oven fragmenten van haardtegels voor. Op deze tegels bleken geen secundaire brandsporen voor te komen. Deze tegels maken bijgevolg geen deel uit van de ovenconstructie, maar zijn er na de opgave van de oven in terecht gekomen. Onder het tegelniveau bevond zich een vermengde laag, bestaande uit houtskool en verbrande leem. In deze laag kwamen opnieuw heel wat misbaksels voor. De bodem bestond uit een vrij harde bruinzwarte verbrande leemlaag.

De ovenwand vertoonde aan noordelijke zijde een onderbreking, waarop een onregelmatige kuil aansloot. Bij het maken van een doorsnede konden verschil-

De kelder

lende opvullingslagen onderscheiden worden. Het aardewerk uit deze kuil bleek zowel chronologisch als typologisch analoog te zijn met het aardewerk uit de pottenbakkersoven.

Het archeologisch onderzoek bracht ook enkele bakstenen muren aan het licht, die waarschijnlijk te relateren zijn met het college de Bay. Het college, gesticht in 1612, strekte zich op het einde van de 17de eeuw uit van de Tiensestraat tot aan het Pauscollege (Van Even 1895, 597). In dit college bereidden theologiestudenten zich voor op het priesterschap. Omdat er grote onduidelijkheid bestaat over het exacte grondplan van het college de Bay, kon aan de onderzochte muren geen precieze functie toegeschreven worden. Een vrij grote afvalkuil leverde heel wat interessante gegevens op over de leefcultuur van de bewoners van het college de Bay. Het materiaal uit de afvalkuil dateert hoofdzakelijk uit het einde van de 16de/begin 17de eeuw.

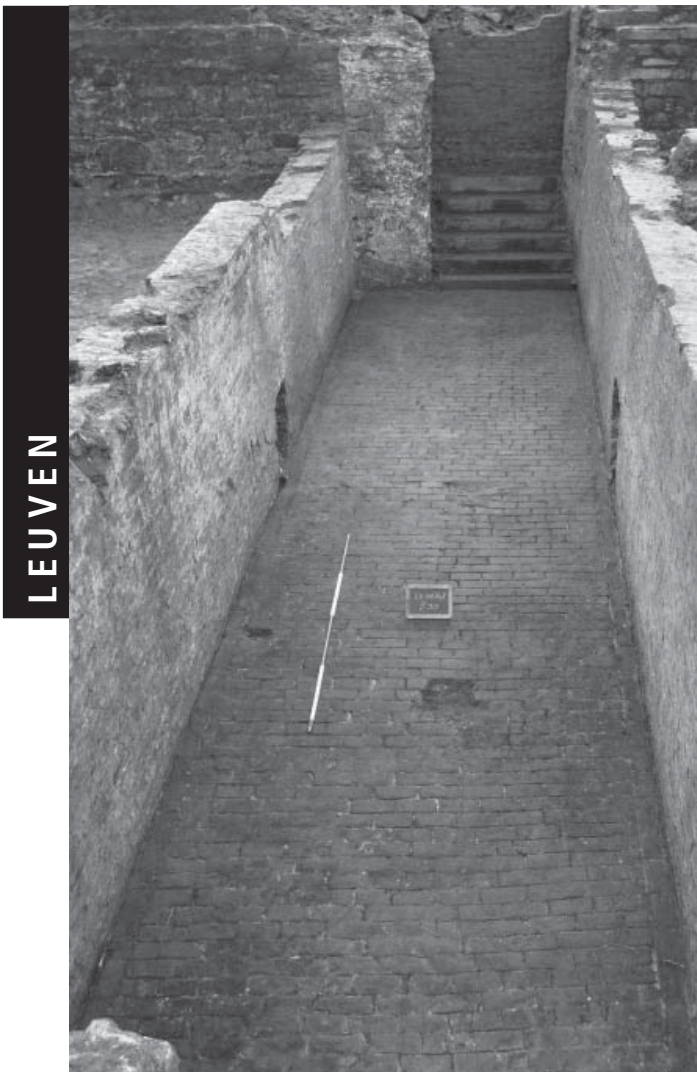
Vanaf het einde van de 18de/19de eeuw werd het terrein in grote mate verstoord door de gebouwen van de kazerne de Bay en de gemeenteschool n°1. Tijdens de Tweede Wereldoorlog liepen de kazerne en de gemeenteschool zware schade op; de gebouwen werden in 1958 gesloopt voor de bouw van het stedelijk zwembad. Reeds in 1955 maakte architect Maxime Brunfaut een gedetailleerd plan op van de toenmalige toestand van de kazerne en de gemeenteschool (SAL.MA. 19.645). Dankzij dit plan konden heel wat structuren met absolute zekerheid geïdentificeerd worden.

De meerderheid van de onderzochte structuren behoort tot het kazernecomplex. Centraal in het opgravingsterrein bevond zich een grote kelder, die aan westelijke zijde volledig oversneden werd door het stedelijk zwembad. De onderzochte lengte van de kelder bedroeg 13,4 m; de breedte 8,1 m. De oorspronkelijke

lengte van de kelder bedroeg volgens het plan van Brunfaut 58,1 m. Aan de binnenkant bestond de kelder uit gekaleide bakstenen muren, gekenmerkt door de aanwezigheid van verschillende gewelfaanzetten en afzaten. Zowel aan noordelijke als aan zuidelijke zijde kwam aan de buitenkant van de kelder een natuurstenen parement voor, bestaande uit Balegem- en ijzerzandsteen. De bakstenen vloer bleek zwaar verstoord te zijn, vooral in het oosten van de kelder.

De oorspronkelijke toegang tot de kelder bevond zich in de noordelijke keldermuur. In een latere fase blijkt de zuidelijke keldermuur plaatselijk uitgebroken te zijn om een nieuwe toegang tot de kelder te creëren. Het uitbreken van de keldermuur ging gepaard met de aanleg van een trapconstructie op hoger niveau. De aanpassingen aan de zuidelijke keldermuur hebben waarschijnlijk te maken met een herbestemming van de ruimte. De zwarte verkleuring op de bakstenen vloer, de muren en de binnenkant van de nieuwe kelderopening wijst er mogelijk op dat de kelder herbruikt werd als opslagplaats voor steenkool of als bezinkput.

Ten noorden van de kelder bleken eveneens heel wat structuren tot het kazernecomplex te behoren. De oorspronkelijke toegang tot de kelder, in de noordelijke keldermuur, was volledig dichtgemetseld. Dit metselwerk sloot de kelder af van een lange gang met een lengte van 10,6 m en een breedte van 2,2 m. Het vloerniveau van de gang lag ongeveer 1 m lager dan het vloerniveau van de kelder. Zes treden uit blauwe hardsteen moesten het hoogteverschil tussen beide vloerniveaus overbruggen. Aan noordelijke zijde was de gang opnieuw volledig dichtgemetseld. Achter dit metselwerk bevond zich volgens het plan van Brunfaut een tweede kelder. Deze kelder kon echter niet

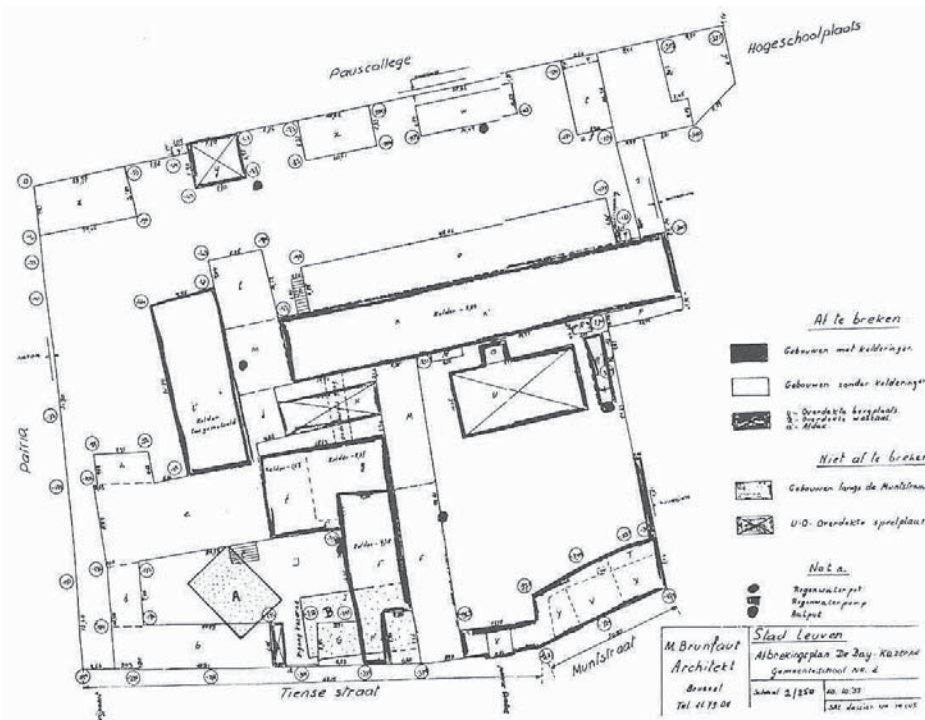
LEUVEN

De 'onderaardse gang'

onderzocht worden, omdat de structuur zich net buiten het opgravingsterrein bevond.

In de zone ten noorden van de kelder werd ook de scheidingsmuur tussen de kazerne en de gemeenteschool gedeeltelijk aangesneden. Deze muur was volgens het plan van Brunfaut gebouwd tegen de noordelijke keldermuur en liep helemaal tot aan de Tiensestraat. Spijtig genoeg kon deze muur slechts gedeeltelijk onderzocht worden, omdat hij zich net op de rand van het opgravingsterrein bevond. Ook in de zone ten zuiden van het opgravingsterrein konden heel wat muren toegeschreven worden aan het kazernecomplex. Tussen de twee nieuwe keldertoegangen kwam volgens het plan van Brunfaut een groot gebouw 'zonder kelderingen' voor. Enkele zeer oppervlakkig bewaarde muren moeten zonder twijfel met dit gebouw in verband gebracht worden. Wat de precieze functie van dit gebouw was, is onduidelijk. In het uiterste zuiden van het opgravingsterrein ten slotte werd de noordelijke muur van een vierkante of rechthoekige structuur aangesneden. Het gaat om een massieve muur uit Balegemsteen, waarin centraal een opening voorkwam. Op basis van het materiaal kunnen we besluiten dat het om een structuur uit de 19de eeuw gaat. De interpretatie van het gebouw blijft voorlopig nog onduidelijk. Of dit gebouw tot het kazernecomplex behoort is evenmin zeker, aangezien het op geen enkel grondplan van de kazerne de Bay voorkomt.

Hopelijk kan bijkomend archiefonderzoek de resultaten van het archeologisch onderzoek in de toekomst nog aanvullen...

Plan van afbraak uit 1955

Bibliografie

Van Even, E. 1895. Louvain dans le passé et le présent, Deel III.

SAL.MA. 3007. STADSARCHIEF LEUVEN

SAL.MA. 19.645. STADSARCHIEF LEUVEN

nieuwsbrieven:
www.rubenwillaert.be

De Gallo-Romeinse villa van Merchtem – Dooren (voorlopige resultaten)

Igor VAN DEN VONDER en Ellen VAN DE VELDE

Zicht op een aantal vertrekken aan de achterzijde van het hoofdgebouw

Inleiding

Naar aanleiding van de bouw van het nieuwe sportcomplex "Dooren", vond in mei 2007 een proefsleuvenonderzoek plaats op een meer dan 6 ha groot terrein ten noordoosten van de begraafplaats van Merchtem. In het zuidelijk deel van het bedreigde gebied, langs het oud tracé van de Puursstraat, stootte projectarcheoloog Stephan Van Bellingen onverwachts op twee gebouwen van een voorheen onbekende Gallo-Romeinse villa.

Op aanvraag van het Agentschap R-O Vlaanderen en met steun van de provincie Vlaams-Brabant, besliste de gemeente Merchtem deze bijzondere vondst nader te onderzoeken. Half juni gingen projectarcheologen Igor Van den Vonder en Ellen Van de Velde van start met een noodopgraving, bijgestaan door enkele gemeentearbeiders, studenten en vrijwilligers. Het veldonderzoek werd half oktober afgerond. Daarna zijn er nog twee maanden gepland voor de studie van de opgravingsgegevens en de vondsten.

Situering

De site ligt op de zuidgrens van de zandleemstreek, aan de voet van het Brabants leemplateau. Het villadomein bevindt zich in de civitas Nerviorum, ongeveer 6 km ten noordoosten van de vicus van Asse en wellicht niet ver van de weg naar Rumst. Beide gebouwen hebben een noordoost-zuidwestoriëntatie en liggen parallel, ruim 150 m uit elkaar, op een terrein dat lichtjes afhelt naar de Kwetstenbeek. Gemakshalve wordt het grootste gebouw hier "hoofdgebouw" en het kleinste "bijgebouw" genoemd. De precieze rela-

tie tussen beide gebouwen moet evenwel nog onderzocht worden. Bovendien zijn er aanwijzingen dat ten zuiden van het projectgebied nog één of meerdere gebouwen stonden.

Het hoofdgebouw

Het hoofdgebouw is een zogenaamde porticusvilla zonder hoekvertrekken. Het gaat om een symmetrisch ingedeeld rechthoekig gebouw van ongeveer 38 bij 17,5 m. Centraal bevindt zich een enorme zaal van bijna 8 m breed en 28,5 m lang. Drie zware houten palen in de lengteas van deze monumentale ruimte ondersteunden de dakconstructie en verbredingen in de fundering tonen de aanwezigheid van tien muurpijlers. Een ongeveer 3,5 m brede zuilengalerij ten zuidoosten van de grote zaal markeert de voorgevel van het gebouw. Bijzonder is dat de twaalf zuilen van deze portiek afzonderlijk gefundeerd zijn en niet zoals gebruikelijk op een doorlopende fundering waren opgetrokken. De monumentale ingang bevond zich in het midden van de zuilengalerij. Langs de overige drie zijden van de lange zaal liggen in totaal zeven smalle vertrekken van ongeveer dezelfde breedte als de portiek.

De villa werd in latere tijden volledig uitgebroken en vergraven tot op het niveau van de onderkant van de funderingen. De ongeveer 70 cm brede en 20 cm dikke funderingen bestaan uit een stevig en dicht pakket van kiezelsteentjes en bleven grotendeels onaangetast. Van de muren daarentegen, resten nog slechts enkele stenen in het uitbraakspoor, met name rechthoekige Doornikse kalkstenen van het parent

De parallelle grachten na opgraving

en onregelmatige lokale Balegemse kalkzandstenen uit de niet-zichtbare muurkern. Zoals gebruikelijk bij Gallo-Romeinse villa's, was de steenbouw wellicht beperkt tot een sokkel voor een houtlemen bovenbouw. Eigenaardig genoeg ontbreekt echter elk spoor van kalkmortel. Dakpanfragmenten en ijzeren nagels van de dakconstructie waren evenwel overvloedig aanwezig in het uitbraakspoor. Er werden zelfs enkele fragmentjes vensterglas aangetroffen. De verkoolden resten van de houten constructie-elementen tonen aan dat het gebouw verwoest is door brand.

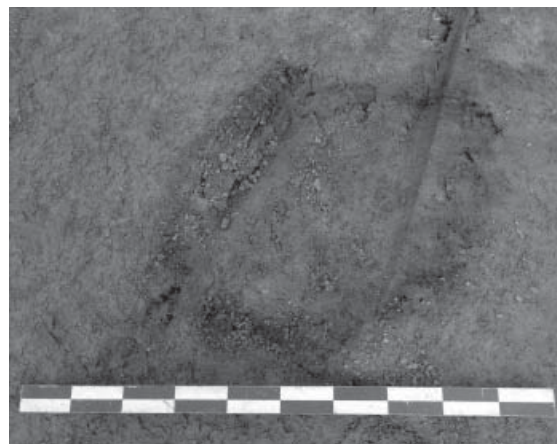
De vondsten in en rond het hoofdgebouw lijken hoofdzakelijk uit de tweede eeuw te dateren en bevestigen de woonfunctie van het gebouw. Het aangetroffen aardewerk bestaat immers uit tafelservies (borden, bekens en kruiken), keukenwaar (kookpotten en ovenschalen) en opslagmateriaal (amforen en grote voorraadvaten).

Het bijgebouw

Het noordoostelijk deel van het erg ondiep gefundeerde bijgebouw is vergraven en bijgevolg is het grondplan onvolledig. Het gaat alleszins om een rechthoekig gebouw zonder binnenverdeling van ruim 9 m breed en minstens 28 m lang. De funderingen en het uitbraakspoor zijn vergelijkbaar met die van het hoofdgebouw. Het eenvoudig grondplan en de schaarsheid van de vondsten laten vermoeden dat het hier om een bedrijfsgebouw gaat, mogelijk een graanopslagplaats.

Het erf

Ten zuiden van het hoofdgebouw werden tot nog toe een aantal paalkuilen, twee parallelle grachten en een crematiegraf blootgelegd, maar het terreinonderzoek is nog niet afgerond. Vooral in één van de grachten werd vrij veel aardewerk aangetroffen, waaronder lokale waar, Gallische terra sigillata (roodglanzend aardewerk), geferfde bekertjes uit het Rijnland en kruiken

Het crematiegraf

en wrijfschalen uit de civitashoofdplaats Bavay. Naast geïmporteerd gebruiksaardewerk, beschikten de villabewoners ook over amforen met Zuid-Gallische wijn en Zuid-Spaanse olijfolie.

Voorlopige conclusie

De ontdekking van een onbekende Gallo-Romeinse villa is eerder zeldzaam. Haar ligging in de weinig gekende zandleemstreek ten noorden Asse, is nog verrassender. Het gaat immers om een villadomein met meerdere stenen gebouwen dat qua vondsten, in het bijzonder het aardewerk, erg goed aansluit bij de villa's in de leemstreek. De nabijheid van het wegknooppunt Asse is daar wellicht niet vreemd aan, maar de site Merchem – Dooren is misschien toch een aanwijzing dat de klassieke Gallo-Romeinse villacultuur verder noordwaarts was doorgedrongen dan vaak wordt aangenomen. Bovendien wijkt het hoofdgebouw enigszins af van de stereotiepe porticusvilla met hoekvertrekken en een kelder, wat de veel gehoorde veralgemening tegensprekt dat alle villa's hetzelfde zouden zijn.

Archeologisch vooronderzoek Opwijk - 'Millenniumstraat' plangebieden Providentia I en II

Kristof F. M. VERELST (Projectbureau 'Archaeological Solutions', Lange Nieuwstraat 42, 2800 Mechelen)

OPWIJK

Providentia I - Het gevecht tegen het wassende water

Providentia II - Kuil S002

In opdracht van de Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen en o.l.v. projectleider Kristof Verelst, startte projectbureau 'Archaeological Solutions' midden september met de uitvoering van een verkennend archeologisch onderzoek in Opwijk. De terreinen bevinden zich ter hoogte van de Millenniumstraat - in het centrum van bovenstaande gemeente - en zijn gelegen onmiddellijk ten zuidwesten van het gekende 'Hof ten Hemelrijk'.

Archeologisch onderzoek op het 'Hof ten Hemelrijk', in de jaren '98 en '99, brachten diverse getuigen uit de postmiddeleeuwse periode aan het licht: namelijk sporen van een griffierswoning uit 1627 en van een 18de eeuwse hoevecomplex. Bovendien werden ook sporen van een middeleeuwse borcht vastgesteld uit de 11de t.e.m. de 13de eeuw. Deze borcht was meer dan waarschijnlijk een achtergeschoven verdedigingspost tussen het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant. In eerste instantie werd het tracé van de nieuw aan te leggen wegen en rioleringen onderzocht.

Hierbij werden de werkzaamheden fel gehinderd door intense regenbuien en opborrelend grondwater. Meerdere sleuven kwamen volledig onder water te staan waardoor het opgravingssteam genoodzaakt was om op korte termijn doelgerichte keuzes te maken.

Op plangebied Providentia I werden in een zone van 15 m lengte en op een diepte variërend van 45 cm tot 55 cm beneden maaiveld, een vijftal archeologische sporen aangesneden. Ze leverden weliswaar geen vondsten op, waardoor een datering van deze sporen vooralsnog uitblijft. Toch zijn ze op basis van hun stratigrafische positie zeker niet van recente datum. Tijdens coupering van één van deze sporen werd een 19 cm diep paalspoor vastgesteld.

Op plangebied Providentia II werden twee duidelijk afgelijnde kuilen ontdekt met een diepteligging variërend van 0.97 m tot 1.08 m beneden maaiveld. Over het menselijk karakter van deze kuilen bestaat geen twijfel: in elke kuil werd prehistorisch aandoend aardewerk aangetroffen. Bovendien is het opmerkelijk dat deze kuilen op een meer zandiger, en minder drassig stuk voorkomen (met minder Fe⁺⁺ afzetting).

De proefsleuven aangelegd in de onmiddellijke omgeving van de Asbeek leverden geen archeologische sporen, vondsten en/of structuren op. De uiterst natte condities van dit deel van het terrein zijn hier hoogstwaarschijnlijk de oorzaak van.

In een volgende fase zullen de hierboven beschreven sporen verder onderzocht worden. Ook zal het resterende gedeelte van de terreinen op zijn archeologische potentie worden afgetast. Meer specifiek gaat het dan om de zones waar sociale huisvesting wordt gepland.

Meer info: www.archaeological-solutions.be

foto's: © Archaeological Solutions

Geërfd goed: twee amateurarcheologen in de schijnwerpers

Hadewijch DEGRYSE, Isabelle Jansen, Inge VERDURMEN

De tentoonstelling geschetst

In het kader van Erfgoeddag 2007 en het thema 'verzamelen' organiseerden de provincie Vlaams-Brabant en het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed de tentoonstelling geERFd GOED over de verzamelingen van de amateurarcheologen Gust Boschmans en Charles Leva. De tentoonstelling kwam tot stand met de hulp van het Waals Gewest, de Universiteit Gent en de Archeologische Werkgroep Holsbeek.

Gust Boschmans en Charles Leva waren amateurarcheologen die een belangrijk deel van hun leven wijdden aan archeologisch onderzoek in Vlaams-Brabant. Los van elkaar waren beide pioniers op het vlak van verzameling en registratie en verzameling van gegevens. Hun passie voor geschiedenis en archeologie leidde tot twee uitgestrekte archieven die recent werden verwerkt.

Dankzij de verwerking van beide archieven in specifieke erfgoeddatabanken kunnen de, voor archeologie relevante gegevens, ingeschakeld worden in het opstellen van nieuwe beheersplannen voor het erfgoed. Daarnaast vormen beide verzamelingen ook een belangrijke basis voor verder wetenschappelijk onderzoek.

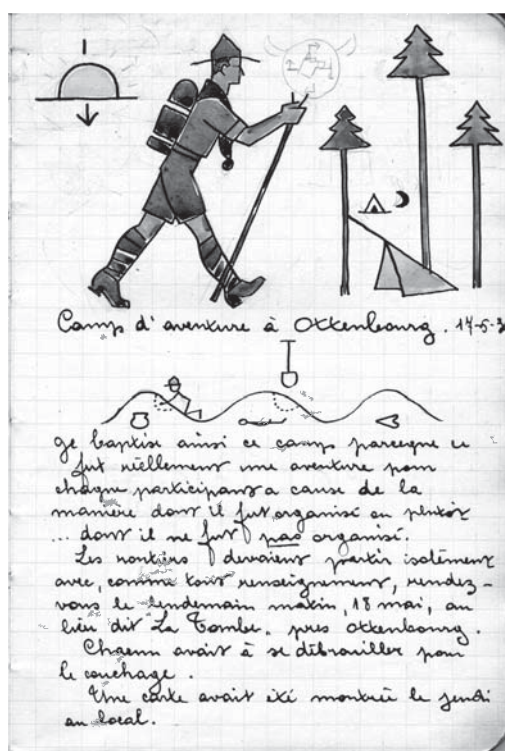

Gust Boschmans was actief in heel België en verzamelde tijdens wandelingen en veldverkenningen een enorme hoeveelheid archeologisch materiaal. Elke vondst werd nauwkeurig gelokaliseerd, geregistreerd en bewaard.

Charles Leva was in ons land de eerste die startte met luchtfotografie in het kader van archeologisch onderzoek. In totaal maakte hij 40.000 luchtfoto's van zowel archeologische relictten, als kastelen, dorpsgezichten en andere monumenten.

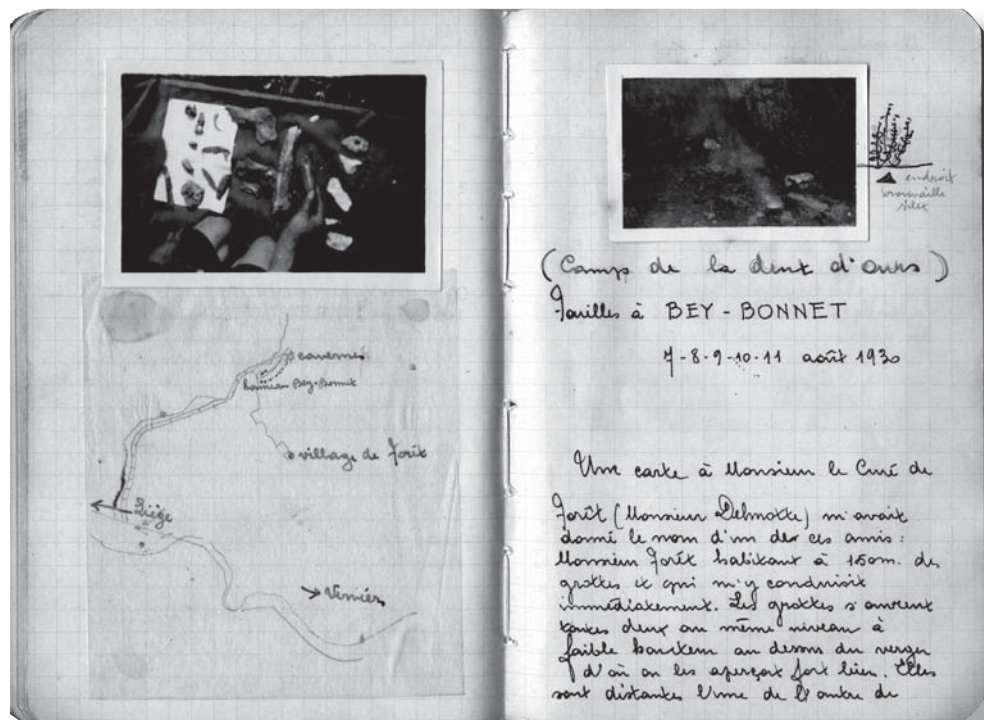
Gust Boschmans

Wie was Gust Boschmans?

Amateurarcheoloog Gust Boschmans (Aarschot 1902 - 2005) oefende vanaf 1937 zijn passie ten volle uit in het Hageland en meer bepaald in Holsbeek. Op zijn talrijke zwerftochten o.m. met de scoutvereniging de Hagelandse Voortrekkers, ontdekte Boschmans vele archeologische vindplaatsen.

Zijn veelzijdigheid uitte zich in zijn talrijke bezigheden: tekenen, grafiek, keramiek bakken, fotografie en het publiceren en illustreren van artikels. Vanaf 1953 publiceerde hij het tijdschrift Meer Schoonheid, een tiental jaar later opgevolgd door Hona. In 1977 volgde

Mens en Natuur, met als bijlagen Mens en Grondspoor (archeologie) en Vier (Holsbeekse heemkunde uit de 4 deelgemeenten).

In de loop van de jaren werkte hij mee aan verscheidene tentoonstellingen op heemkundig en archeologisch vlak. Eind jaren '80 begon hij met enkele vrienden aan de archeologische opgravingen van de 'Poort van Attenhoven', wat resulteerde

in de tweedelige uitgave 'Scherven vertellen' (1993).

Een unieke verzameling

Gust Boschmans trok er vaak op uit. Hij was steeds gewapend met een notitieboekje, waarin hij met precisie zijn waarnemingen van de dag noteerde: de datum, weersomstandigheden, personen die hem vergezelden, uurroosters van de trein, een tekening of beschrijving van een dier of plant, een verslag van een vergadering...

Wat zijn verzameling zo uniek maakt voor de archeologie zijn de beschrijvingen van de vindplaatsen en de bijbehorende voorwerpen en de aanduiding op topografische kaarten.

De verzameling is van onschatbare waarde door zijn chronologische continuïteit in de Hagelandse regio.

In het Hageland was Boschmans voornamelijk actief in Wezemaal, Rotselaar en zijn thuisbasis Holsbeek.

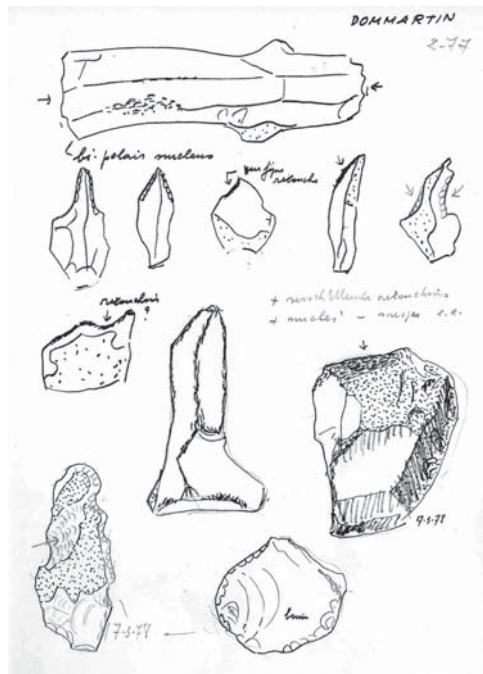
Boschmans' actieradius strekte zich uit tot in Wallonië waar hij talrijke bekende sites bezocht, zoals de grotten van Spy, de openluchtsites van Otrange en Orp-le-Grand en de vuursteenontginningen te Spiennes. Zijn nooit aflatende zin voor avontuur bracht hem ook naar onze buurlanden om daar archeologische sites te prospecteren: o.a. de neolithische vuursteenmijn van Rijckholt/Sint-Geertruid (Nederland) en de omgeving van Wissant (Frankrijk).

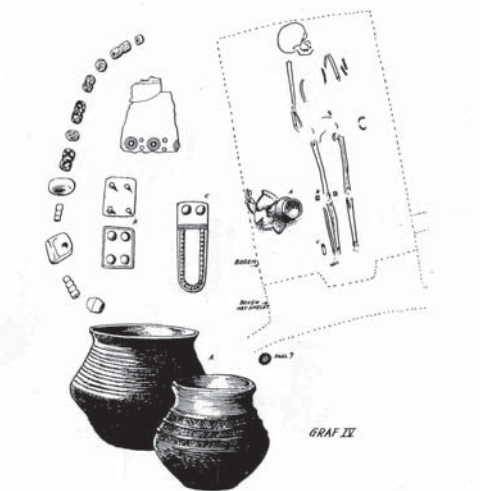
Topografische kaart van de gemeente Holsbeek waarop Boschmans alle vindplaatsen van archeologisch materiaal aanduidde. Dankzij deze kaart kunnen o.a. zijn prospectievondsten nauwkeurig gelokaliseerd en verder verwerkt worden.

Aantekeningen van Boschmans bij een silexvondst uit Rotselaar van W. Wouters.

Boschmans tekende de artefacten zowel in voor- als zijaan-zicht met aanduiding van de retouches en/of slijtagesporen.

Afbeelding uit het boek 'Blik op het bodemarchief van Oost-Brabant' van A. Provoost met een overzicht gegeven van de vondsten bij graf IV met het skelet van een vrouw waarbij aan het voeteinde twee urnen geplaatst waren.

Site Toren Ter Heide te Rotselaar.

Bij zandwinningswerken op de plaats Toren ter Heide kwamen artefacten en faunaresten uit het midden-paleolithicum (250.000-35.000 v.C.) aan het licht. De site ligt op de rechteroever van de Winge. Het silexmateriaal bestaat uit talrijke werktuigen zoals vuistbijlen en schrabbers. Vermoedelijk ging het om een tijdelijke slachtplaats en geen permanente nederzetting.

Holsbeek.

In Holsbeek ontdekte Boschmans verschillende vroegmesolithische (10.000-5000 v.C.) sites zoals Wingewijk, Boomkwekerij en Marrant. Een aantal van deze sites werd later opgegraven. De cultuur waaruit de artefacten dateren, werd door Prof. Vermeersch (K.U.Leuven) 'Winge-mesolithicum' genoemd en gekenmerkt door microlieten of kleine voorwerpen in vuursteen zoals bv. kleine werktuigen.

Saint-Georges-sur-Meuse te Dommartin.

Boschmans voerde in de jaren '70 prospecties uit te Saint-Georges-Dommartin in de provincie Luik. Hierbij werd een enorme hoeveelheid vroegneolithische silex aangetroffen evenals fragmenten van aardewerk afkomstig van hutkommen uit de periode van de Bandkeramische cultuur (5500-4700 v.C.).

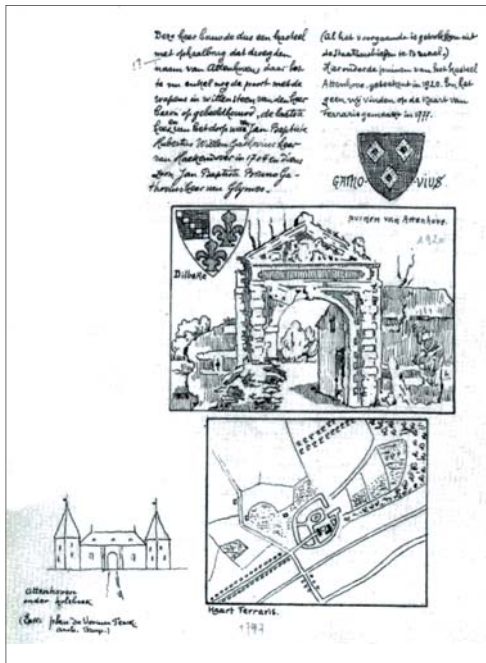
Kesselberg.

De Kesselberg is een steile, westelijke uitloper van de Hagelandse heuvelruggen, die zich boven de Dijlevallei verheft. Door de strategische ligging van de berg vormde deze gedurende opeenvolgende periodes een uitstekend toevluchtsoord voor de mens. De oudste sporen dateren uit de steentijd en wijzen op groepen jagers-verzamelaars. Nadien blijkt de Kesselberg zowel in de vroege ijzertijd (750-475 v.C.) of Hallstattperiode als in de late ijzertijd (475-57 v.C.) of La Tèneperiode bewoond te zijn geweest. Zo werd op het einde van de ijzertijd de berg voorzien van een grote verdedigingswal.

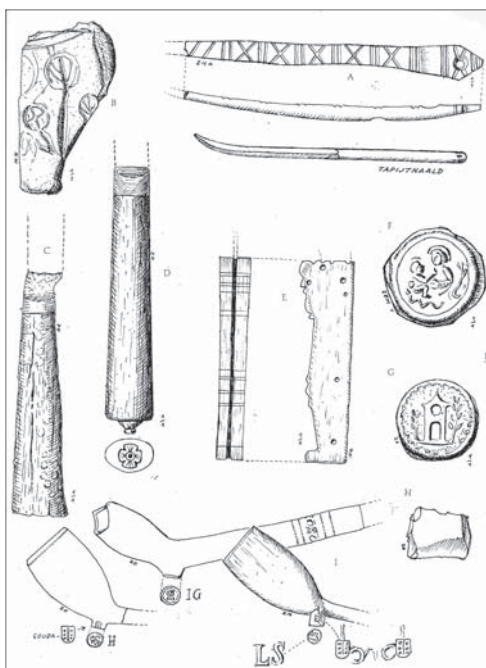
Vanaf 1939 werd de voet van de helling geprospecteerd door Boschmans, wat aardewerk, stukken van maalstenen en de resten van een vuurhaard opleverde. In 1959 voerde de K.U.Leuven een opgraving uit in de wal. Het gevonden materiaal wees op een vrij dichte bevolking van landbouwers in de late ijzertijd. De nederzetting is door erosie en natuurlijke afgravingen gedeeltelijk vernield.

Orsmaal-Gussenhoven te Linter.

Een eerste onderzoek naar het Merovingische grafveld van Orsmaal-Gussenhoven vond plaats in het begin van de 20ste eeuw. Er werden een 100-tal graven aangesneden die zich zeer dicht onder het loopvlak bevonden. De grafuitzet bestond uit ijzeren wapens, biconisch aardewerk, glazen recipiënten en sieraden. Boschmans startte in 1968 een tweede reeks opgravingen waarbij hij 13 graven ontdekte en een aantal geïsoleerde vondsten.

De afbeelding uit 'Scherven vertellen' toont een bladzijde uit het handschrift van Albert Van Holsbeek uit het begin van de 20ste eeuw. Boschmans gebruikte de handgeschreven boekjes van Van Holsbeek als basis voor zijn eigen onderzoek naar het kasteel.

De afbeelding uit 'Scherven vertellen' toont tekeningen van een aantal van de gevonden voorwerpen, waaronder versierde pijpenkoppen, houten mesheften en patacon, kleine schildjes in gebakken witte aarde met felle kleuren ter versiering van het kerstgebak. Op één van de patacons is vermoedelijk de monumentale poort aan de ingang van het kasteeldomein afgebeeld.

Attenhoven.

Boschmans startte zijn archeologisch onderzoek naar Attenhoven op 88-jarige leeftijd! Deze opgraving resulteerde in de boeken 'Scherven vertellen'. Archiefonderzoek leerde dat de eerste vermelding van Attenhoven uit 1243 stamt. Het enige aanknopingspunt voor de onderzoekers vormde de toegangspoort uit 1664 die als laatste getuige van het kasteel is overgebleven. Sporen van slotgrachten en funderingen van sterke muren vlak bij deze poort, wezen erop dat te Attenhoven al zeer vroeg een woontoren of donjon aanwezig was.

Het archeologisch onderzoek leverde een aantal mesolithische en neolithische artefacten op als oudste sporen van menselijke bewoning. Romeinse aardewerkvondsten bewezen de aanwezigheid van een Romeinse hoeve of villa in de buurt. In deze eerste fase van het kasteel was er sprake van een woontoren die nadien verdween en vervangen werd door een nieuwe toren in de late middeleeuwen. Tot in de 17de eeuw zijn de bewoners van adellijk geslacht en leven ze in een relatieve welstand, getuigen de luxevoorwerpen die werden opgegraven.

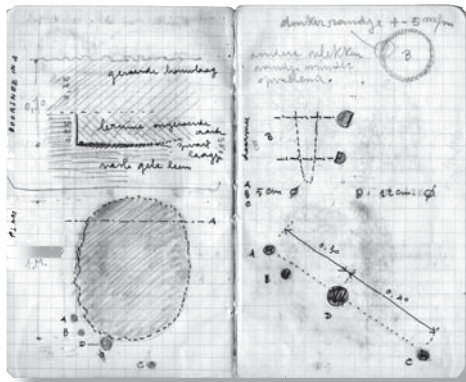
In de laatste fase van de geschiedenis van het kasteel, wijzen de gevonden voorwerpen op een sterke landelijke bedrijvigheid, zodat verondersteld wordt dat het kasteel in de 18de eeuw omgeschakeld werd tot hoeve. Het kasteel verdween waarschijnlijk eind 1700 met de inval van de Franse revolutionairen. Op de oude toegangspoort na, werden alle sporen van het kasteel gewist.

Een uitgebreide verzameling

Door zijn talrijke omzwervingen slaagde Boschmans erin een collectie aan te leggen die uit tienduizenden silexen, glas- en keramiëscherven bestaat. Het merendeel van de vondsten werd door hem beschreven en gepubliceerd in Mens en Grondspoor. Al het materiaal werd zorgvuldig in bakjes verpakt en meestal voorzien van een nummering of een minimale identificatie (lokalisatie, datering, vondstdatum). Als depot fungeerde de kelder, atelier, wasplaats en zolder van zijn huis aan het Langeveld te Holsbeek. Het besef dat zijn archeologische collectie niet thuishoorde in een kelder bracht hem er uiteindelijk toe de meest representatieve stukken uit zijn verzameling te schenken aan het Stedelijk museum Vander Kelen-Mertens te Leuven en het Aarschotse Stedelijk Museum.

Een nieuwe thuis voor de collectie

Na zijn overlijden in 2005 werd het VIOE (Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed) gevraagd om zijn waardevolle collectie te registreren en inventariseren. Een eerste snelinventarisatie bracht een aanzienlijk aantal nieuwe vindplaatsen aan het licht (o.a. het Broekveld te Wilsele (Leuven), Den Hoelst te Kessel-Lo (Leuven), de Romeinse vindplaatsen in Attenhoven (Holsbeek) e.d.). De vindplaatsen, aangeduid op de topografische kaarten, werden geassocieerd met het materiaal en werden opgenomen in de CAI-databank, gekoppeld aan een geografisch informatiesysteem (GIS). Vooral de notitieboekjes van Boschmans bleken van uitzonderlijke waarde te zijn. In geval van twijfel brachten zijn aantekeningen duidelijkheid over de precieze omstandigheden van een vondst en konden unieke vindplaatsen geregistreerd worden.

Boschmans' notitieboekje

Boschmans' vindplaatsen in het Hageland.

Deze inventarisatieopdracht is een mooi voorbeeld van hoe de CAI belangrijke nieuwe gegevens kan verzamelen door het registreren en verwerken van informatie van amateurarcheologen. Hierdoor kan een geactualiseerde archeologische inventaris uitgebouwd worden als bruikbaar instrument voor het beheer van het archeologisch erfgoed.

De betekenis van Gust Boschmans en zijn collectie

De collectie van Boschmans staat heel hoog aangeschreven bij zowel amateur- als beroepsarcheologen door de ongeziene continuïteit qua chronologie en inhoud. Zijn verzameling is de enige in zijn soort die compleet is voor het oostelijk Hageland in de prehistorie én die een belangrijke aanvulling betekent voor de kennis van Waalse grotsites. De grootste troef van de collectie is vooral het feit dat Boschmans erin slaagde om ook zonder de huidige moderne hulpmiddelen (zoals GPS, GIS en KADSCAN) zijn vindplaatsen nauwkeurig te lokaliseren op kaart. Door zijn werkwijze vormt de verzameling een mijlpaal in de geschiedenis van de amateurarcheologie in Vlaanderen.

De Boschmans-case bewijst in welke mate de archeologische, en meer specifiek de prehistorische kennis van een bepaalde regio afhankelijk is van de waarnemer. Tegelijkertijd toont het aan welke zware verantwoordelijkheid de amateurarcheoloog draagt en hoe zijn vondsten slechts een waarde krijgen als ze precies worden gelokaliseerd en grondig bestudeerd kunnen worden. Het gaat namelijk niet in de eerste plaats om die mooie voorwerpen, maar vooral om de context waarin ze gevonden werden. Hier vervulde Gust Boschmans een heuse pioniersrol voor zijn tijd. Zijn minutieuze wijze van vondstregistratie strekt tot aanbeveling voor alle amateurarcheologen en metaaldetectoristen.

Charles Leva

Charles Leva, een pionier van de archeologische luchtfotografie

De industrieel Charles Leva (°Alken 25/02/1922, †Brussel 01/02/2001) was een licht eigenzinnige onderzoeker die werd voortgestuwd door zijn enthousiasme. Hij was genereus voor wie hem goed kende, maar achterdochtig tegenover onbekenden omdat hij de bescherming van archeologische sites vooropstelde. Zo speelde hij een belangrijke bemiddelende rol bij de aankoop door de Koninklijke Bibliotheek van de schat van Liberchies, bestaande uit 368 Romeinse aurei.

Charles Leva was de eerste die in ons land aan archeologische luchtfotografie deed. Hij begon ermee in de jaren zestig van de vorige eeuw en financierde alles zelf.

Als polyglot was hij beter gekend in het buitenland dan in België. Hij had erg veel contacten met andere Europese specialisten in luchtfotografisch onderzoek, zoals Agache, Goguy, Braasch ...

© MRW, Division du Patrimoine, 2007

Charles Leva met Roger Agache bij één van z'n vliegtuigen in 1981. Roger Agache was in Frankrijk een pionier inzake archeologische luchtfotografie. © MRW, Division Patrimoine, 2007

Als vroege en hevige voorstander van interdisciplinair onderzoek, richtte Leva het Centre Interdisciplinaire de Recherches Aériennes (CIRA) op. Dit interdisciplinair centrum voerde luchtfotografische prospecties uit in België en sondeerde een aantal van de ontdekte sites. Bovendien had het CIRA een enorm uitgebreid documentatiecentrum bestaande uit een bibliotheek, een cartotheek en een fototheek.

Leva was in de eerste plaats geïnteresseerd in resten uit de Romeinse tijd. Tussen 1968 en 1975 onderzocht hij de Romeinse pottenbakkersovens van Marilles, in opdracht van de toenmalige Nationale Dienst voor Opravingen.

Een chaotisch fotoarchief

Charles Leva maakte in de periode 1960 tot 2001 ongeveer 40.000 luchtfoto's in België. Na zijn overlijden kocht het Waalse Gewest het volledige archief. Dit archief is een vrij chaotische opeenstapeling van mappen met foto's en fiches met vluchtinformatie. De verwerking tot een geordend digitaal archief toont ons hoe onschatbaar deze verzameling is.

De meeste foto's zijn gemaakt boven Wallonië en geïventariseerd, gelokaliseerd en gedigitaliseerd door de Vakgroep Archeologie van de Universiteit Gent.

In opdracht van de provincie Vlaams-Brabant verwerkte Marc Meganck (1965 - 2007) aan de UGent

ook een 1000-tal van de meer dan 7000 beschikbare foto's uit Vlaams-Brabant.

De principes van archeologische luchtfotografie

Luchtfotografisch onderzoek is een archeologische prospectiemethode waarbij een groot aantal tot voorheen onbekende archeologische sites worden ontdekt. Terwijl de 'gewone' vlakdekkende luchtfoto's steeds verticaal worden genomen, worden archeologische luchtfoto's bij voorkeur van op lage hoogte en met een schuine hoek genomen.

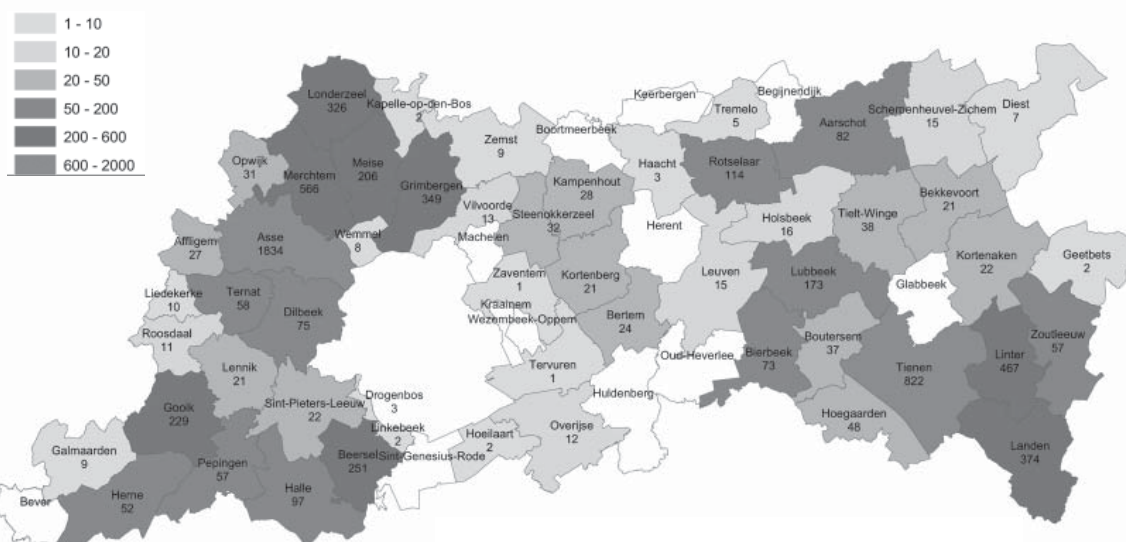
Naargelang de weersomstandigheden, bodemgesteldheid en/of vegetatie kunnen die foto's heel wat sporen tonen: grachten, muren, gedempte kuilen, lichte verhogingen.

Waardoor zijn deze sporen zichtbaar? Hiervoor zijn verschillende mogelijkheden, die alle een Engelse benaming kregen.

- Grachten die gedempt zijn hebben veelal een minder compacte vulling en houden daardoor meer vocht vast dan de omringende grond. Hierdoor is er bij een periode van droogte soms een verschil te zien in de groei en kleur van de gewassen. Dit noemen we *crop-marks*.

- Sneeuw smelt sneller of trager met gedempte grachten of kuilen en muren in de ondergrond. Ofwel om-

Legende: aantal foto's per gemeente in Vlaams-Brabant.

dat ze kouder zijn (bv. grachten en kuilen) of net warmer of langer temperatuur vasthouden (bv. muren). We spreken hierbij van *snowmarks*. Snowmarks zijn soms ook te zien bij lichte depressies of verhogingen van het terrein. Op de kanten die langer uit de zon blijven, smelt de sneeuw trager weg.

- *Soilmarks* zijn dan weer sporen op de onbegroeide grond. Na een verse beploeging laat een gedempte gracht bijvoorbeeld een donker spoor na en een muur in kalksteen een wit spoor, doordat het materiaal naar boven wordt geploegd.

- De laagstaande zon zorgt er soms voor dat kleine reliëfverschillen van het oppervlak door een verlengde en geaccentueerde schaduw goed zichtbaar worden. Dit zijn *shadowmarks*.

- Kleine reliëfverschillen zijn soms ook herkenbaar omdat er in depressies water blijft staan. We spreken dan van *watermarks*.

De foto's nader bekeken

Ook al ging zijn grootste interesse uit naar de Romeinse periode, Charles Leva documenteerde zowel archeologische als monumentale relicten. Verschillende periodes gaande van de metaaltijden, over de Romeinse periode, de middeleeuwen, tot de recentere geschiedenis (industrieel erfgoed) komen aan bod. Daarnaast hechtte Charles Leva ook veel belang aan opnamen van kastelen, dorpszichten en andere monumenten.

We belichten enkele soorten erfgoed die door Charles Leva werden gefotografeerd.

Van boven naar onder ziet u de Romeinse Steenweg. Op het perceel aan het kruispuntje, links van de steenweg, zijn drie lichte ronde vlekken zichtbaar. Het gaat waarschijnlijk om de zolen (onderkanten) van drie afgegraven tumuli.

Tumuli zijn grafheuvels uit de Romeinse tijd die men vooral langs Romeinse wegen en/of aan de rand van Romeinse handelsnederzettingen terugvindt.

*Fonds Leva, photo n° D-5223 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Veel tumuli zijn doorheen de tijd weggeploegd of afgegraven. Hier en daar in Vlaanderen rest er nog een tumulus boven de grond, maar meestal ontdekken we ze enkel via actieve archeologische prospectie. Deze tumulus in Landen is nog vrij goed bewaard. Hij wordt de Waarmontse Tom genoemd.

De bekendste Romeinse tumuli zijn ongetwijfeld de drie tumuli van Grimde in Tienen.

*Fonds Leva, photo n° D-5366 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

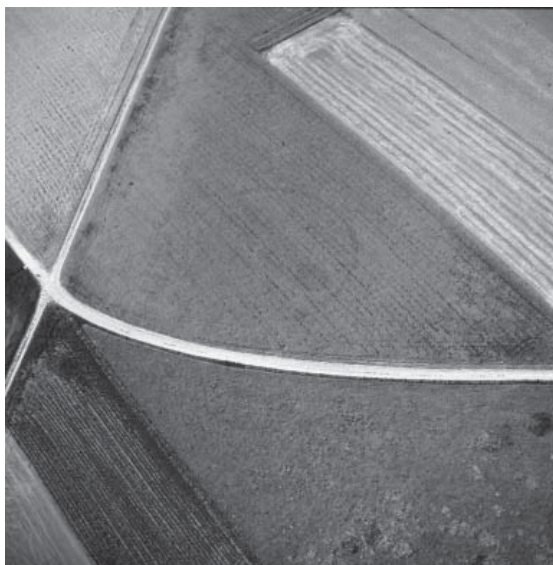
Op dit min of meer vierkante veld in Brussegem is een grote cirkel zichtbaar met een diameter van 45 m. Deze ringvormige gracht heeft in het noorden een opening van 2 m. Hij omsloot ooit een prehistorische grafheuvel. Het terrein lag wat hoger en is gedurende eeuwen geërodeerd, waardoor de archeologische structuren bijna volledig zijn verdwenen

*Fonds Leva, photo n° D-3077 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Charles Leva groef samen met J. Hus een derde van deze cirkel op in 1973. Zo werd duidelijk dat de gracht nog ongeveer 1,6 meter breed is en 1,25 meter diep. In de gracht werden bij deze kleine opgraving aardwerkscherven en een gepolijste bijl uit het neolithicum aangetroffen.

*Fonds Leva, photo n° D-3608 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Deze grote circulaire structuur uit Grimbergen heeft een diameter van ongeveer 50 m. Binnen de kring zijn enkele vlekken en een min of meer ronde kuil te zien. Ook dit is waarschijnlijk een grafheuvel uit de prehistorie. Deze is echter nog niet verder onderzocht.

*Fonds Leva, photo n° D-4306 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Op deze foto is de Borgstad van Asse zichtbaar. Dit is een zogenaamde éperon barré, een hoefijzervormig versterkte nederzetting op een meer dan 40 ha grote landtong, die extra versterkt is met een wal en een gracht uit de ijzertijd. Mogelijk werd deze ook op één of andere manier in de Romeinse tijd gebruikt, misschien als Romeins kamp. De foto's van Charles Leva kunnen een aanduiding geven van de verbinding van de Borgstad met de vroegere Romeinse weg Asse-Bavay. Verder onderzoek moet zowel de precieze locatie van deze weg als de functie van het plateau in de Romeinse tijd nog bevestigen.

*Fonds Leva, photo n° D-2735-1 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Een castrale motte is strikt gezien een kasteel of versterking op een aarden ophoging. Mottes dateren uit de middeleeuwen. Ze bestonden uit een 'opperhof', met doorgaans cirkelvormig grondplan, dat opgeworpen werd met aarde uit de omringende gracht, aangevuld met aarde van buitenaf. Aansluitend bij het opperhof lag het (al dan niet opgehoogd en omgracht) maan- of hoefijzervormige voor- of neerhof. De snowmark laat ons op deze foto de resten van het opperhof en de omringende gracht van een castrale motte in Merchtem zien. Charles Leva fotografeerde meerdere mottes in de streek.

*Fonds Leva, photo n° D-4589 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Dit beschermde heuveltje in Landen met een doormeter van 40 meter en een hoogte van 11 meter, draagt de naam "Tombe van Pepijn". Ze heeft niets met Pepijn van Landen te maken en is evenmin een graf. Archeologisch onderzoek wees uit dat het een motteheuvel is. Het neerhof ligt in het zuidwesten (onderaan op de foto). De oudste sporen die bij dit onderzoek werden aangesneden bevatten aardewerk uit de ijzertijd. Verder was er veel Romeins materiaal aanwezig. In de 11de eeuw was hier een kleine vlaktenederzetting die in de 12de eeuw uitgroeide tot een site met ringwal. In de 13de eeuw werd dan de motte opgeworpen.

*Fonds Leva, photo n° D-1386 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Charles Leva fotografeerde veel stads- en dorpsgezichten. Op deze foto uit 1984 is de dorpskern van Alsemberg te zien. Opvallend is de laatgotische kerk. De bouw van deze kerk startte met het koor. Er werd aan gewerkt van ca. 1350 tot ca. 1450. Het gewelf werd pas in 1470 voltooid, dankzij een gift van hertog Karel de Stoute. In 1503 werd begonnen met de bouw van de toren waarvan het benedenste gewelf pas in 1527 werd voltooid. Omstreeks 1520 werd de grote beuk overwelfd met hout uit het Zoniënwood dat Keizer Karel schonk.

*Fonds Leva, photo n° D-5193-1 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Charles Leva fotografeerde eveneens talrijke kastelen. Op deze foto is het kasteel van Bever in Grimbergen te zien. Het kasteel van Bever is een neoclassicistisch gebouw dat in 1846 werd opgetrokken, nadat het oude kasteel er afgebroken was. Het 13 ha grote park bestaat deels uit een natuurlijke begroeiing van gemengd loofbos. Daarnaast herbergt het park talrijke aangeplante bomen uit alle werelddelen en enkele vijvers.

*Fonds Leva, photo n° D-5113 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Dit is de laatmiddeleeuwse hoeve Sint-Medardushof. Nabij deze hoeve lag ooit de verdwenen Sint-Medarduskerk uit de volle middeleeuwen. De hoeve behoorde ooit toe aan de belangrijke Brabantse Norbertijenhoeve te Heverlee. Ze speelde een rol in de ontginning, ontbossing en ontwikkeling van het gebied.

*Fonds Leva, photo n° D-4693-4 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Charles Leva had eveneens aandacht voor ons industrieel erfgoed. Zo speelde hij een belangrijke rol bij het aantonen van het belang van de site Le Grand Hornu in Wallonië. Dit was een oud industrieel mijncomplex in neoklassieke stijl dat is omgebouwd tot het Museum voor Hedendaagse Kunsten van de Waalse Gemeenschap.

Op deze foto zijn de twee onlangs beschermde ronde loodsen van de Belgische constructeur Alfred Hardy op het vliegveld van Grimbergen te zien. De loodsen zijn in 1947 gebouwd en zijn de eerste en indrukwekkendste toepassingen van de zogenaamde paddenstoelconstructie. De hangars vormen een combinatie van een koepel en een gedraaide, afgeknotte kegelschaal die rusten op een ringbalk die zelf door vier kolommen gedragen wordt. De hallen zijn een staaltje van bouwkundig inzicht: hoewel de betonschalen nergens breder zijn dan 10 cm, wordt een oppervlakte van 2000 m² overspannen. Het cirkelvormige grondplan bood grote voordelen voor een vliegtuighangar. De aluminium poorten kunnen op eender welke plaats openschuiven, wat een efficiënte schikking van de vliegtuigen mogelijk maakte.

*Fonds Leva, photo n° D-4688 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Een collectie met betekenis

De verwerking van dit archief - digitalisatie, lokalisatie en interpretatie - wijst ons stukje bij beetje op het belang ervan voor onze archeologische kennis. Totnogtoe onbekende archeologische sites worden ontdekt. Ook al geven deze foto's ons geen zekerheid over de datering en de precieze aard van de archeologische sporen, ze tonen ons wel waar archeologische structuren in de bodem en het landschap verborgen zitten. Controle op het terrein kan ons op termijn meer leren over de structuren zelf.

Deze halve cirkel in Glabbeek is totnogtoe nog nooit opgemerkt. De foto's van Charles Leva wijzen ons op een duidelijk teken in het landschap. Het kan gaan om een oude meander, een deel van een site met walgracht of de oude gracht in de vorm van een volledige cirkel die ooit rond een grafheuvel lag. Onderzoek op het terrein zal moeten duidelijk maken wat de functie ooit was.

*Fonds Leva, photo n° D-1960-2 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

Links onder deze boerderij in Kortenaken is een ronde schijf te zien. Deze is enkel zichtbaar bij tegenlicht en lijkt een beetje hoger te liggen van de omliggende grond. Gaat het om een afgeplatte tumulus of een middeleeuwse motte? Ook hier is verder onderzoek nodig.

*Fonds Leva, photo n° D-3069 © MRW
UGent vakgroep archeologie, provincie Vlaams-Brabant*

De waarde van deze collectie voor Vlaams-Brabant

Voor Vlaams-Brabant geldt de waarde van deze luchtfoto's des te meer. Archeologische luchtprospectie is in een groot deel van de provincie in het begin van de 21ste eeuw bijna onmogelijk door de drukke vluchtschema's van de nationale luchthaven (Brussels Airport).

Dit fotoarchief is ook van grote waarde voor het opvolgen van de toestand van ons erfgoed en landschap. Zo zien we dat bepaalde archeologische sites ondertussen zijn overbouwd en dat bijvoorbeeld de vroegere kleine dorpskernen binnen o.m. de rand rond Brussel sterk verstedelijkt raken.

Marc Meganck (1965-2007)

Marc Meganck studeerde Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde aan de Universiteit Gent, en was sedert 1992 als wetenschappelijke medewerker verbonden aan diezelfde universiteit. Hij was betrokken bij en speelde een centrale rol in het project Luchtfotografie in Vlaanderen. In de loop der jaren profileerde Marc zich dan ook als dé specialist terzake. Zijn actieve bijdragen in diverse projecten, zoals Planarch of de CAI, mogen niet onderschat worden. Tevens speelde Marc een centrale rol in de ontsluiting van de verzameling luchtfoto's van Charles Leva. Deze verzameling was destijds opgekocht door de Direction de l'Archéologie van de Région Wallonne, maar dank zij zijn bijdrage is dit archief volledig ontsloten en al gedeeltelijk gedigitaliseerd.

Marc overleed onverwachts op 31 mei 2007.

De kadasterkaarten van P.C. Popp

Prof. dr. Juul HANNES, Dominique STELS

Is een gedetailleerde historische kaart niet ideaal om het onroerend erfgoed in een gemeente heel precies te lokaliseren in de oorspronkelijke context?

Die kaarten bestaan voor onze gewesten. De Ferrariskaarten werden al gedrukt in 1777 en Philip Vander Maelen publiceerde in de jaren 1837-1847 het kadasterplan en de legger van 137 Brabantse gemeenten. De meest productieve cartograaf was echter Philippe Christian Popp, die o.m. van alle Brabantse gemeenten het kadasterplan en de legger heeft uitgegeven. Om commerciële redenen dateerde hij de kaarten en bijbehorende informatie meestal niet, maar uit een beperkt onderzoek blijkt dat de toestand van omstreeks 1860 werd vastgelegd.

P.C. Popp was een dynamisch man. Geboren in Utrecht in 1805, kwam hij reeds in 1818 in het zuiden terecht. Na zijn middelbare studies was hij tewerkgesteld bij het kadaster te Mons. Later werd hij controleur bij het kadaster in Brugge en daar werd hij politiek actief als drukker-uitgever van

het liberale dagblad *Le Journal de Bruges*. Omstreeks 1842 begon hij aan de uitgave van zijn Atlas cadastral parcellaire de la Belgique waaraan hij nog werkte in 1879, het jaar van zijn overlijden. Toen stopte de uitgave van de zeer gedetailleerde kaarten en leggers per gemeente, al bleven de drukkerij en het dagblad bestaan. Een financieel succes zal het 'stokpaardje' van Popp wel niet geweest zijn. Zijn werk werd nochtans gewaardeerd en hij kreeg heel wat eerbewijzen.

Een Atlas cadastral bestaat uit een kadasterplan, een alfabetische lijst van de eigenaars met een artikelnummer, en een legger. Op het parcelleringsplan zijn niet alleen de perceelsgrenzen nauwkeurig getekend, ook de straten, wegen en waterlopen zijn duidelijk aangegeven. Wie het plan naast een actuele kaart van de gemeente legt, zal onmiddellijk getroffen worden door de wijzigingen die zich sedert 1860 hebben voorgedaan. Doorgaans is de dorpskern flink gegroeid en zijn straten en waterlopen rechtgetrokken. Toch zal de lezer een oude veldkapel terugvinden en de plaats kunnen aanwijzen waar de windmolen van het dorp stond.

Een lijst met de perceelnummers verwijst naar de eigenaars en dus naar de legger. Ieder artikelnummer vermeldt naam, voornaam en woonplaats van de eigenaar en dan volgt perceel per perceel de vermelding van de aard van het stuk grond of gebouw (akkerland, weide, woonhuis), de oppervlakte, de kwaliteitsklasse en het kadastraal inkomen. De woonplaats van de eigenaars kan inspirerend werken. Vooral stedelingen hebben in de 19de eeuw flink wat grond op het platteland gekocht en inden de stijgende pachtsommen. Wie de hand van de mens in het landschap wil volgen, kan nagaan waar vroeger het beste akkerland gelegen was en waar de natte hooiweiden en moerassen. En wat is er intussen met de bossen en heidegronden gebeurd?

Wie, met de kadasterkaart van Popp in de hand, een wandeling maakt, ziet zoveel meer!

De provincie Vlaams-Brabant en de Poppkaarten

In de publicatie *De kadasterkaarten van Popp: een sleutel tot uw lokale geschiedenis* van Wouter Ronsijn, leest u meer over de ontstaansgeschiedenis en de toepassingsmogelijkheden van de Poppkaarten en -leggers. Om het wat concreter te maken worden vier Vlaams-Brabantse gemeenten aan een voorbeeldanalyse onderworpen, telkens vanuit een specifieke invalshoek: landschap (Aarschot), huizenbestand (Asse), landbouw (Halle), industrialisering en verstedelijking (Tienen). Er wordt tevens een aanzet gegeven tot een meer comparatief onderzoek van de verschillende Vlaams-Brabantse regio's.

Deze publicatie is een werkinstrument! U vindt er heel wat praktische informatie in terug om mee aan de slag te gaan: een lijst van Poppkaarten van Vlaams-Brabant en hun belangrijkste bewaarplaatsen, een overzicht van de gebruikte databanken en een thematische bibliografie. En als kers op de taart krijgt u een cd-rom met de Poppkaarten en -leggers van de besproken gemeenten.

Deze publicatie werd gerealiseerd door het Liberaal Archief vzw in opdracht van de provincie Vlaams-Brabant en is het eerste nummer in de reeks 'Accenten uit de geschiedenis van Vlaams-Brabant'. Later zullen in deze reeks ook nog publicaties verschijnen waarin respectievelijk het ADVN (Archief- en Documentatiecentrum van het Vlaams-Nationalisme), KADOC-K.U.Leuven en Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis hun onderzoek over een thema uit de 19de- en 20ste-eeuwse geschiedenis in Vlaams-Brabant presenteren.

Voor bestelling van deze publicatie:

(20 euro excl. verzendingskosten)

<http://mediatheek.vlaamsbrabant.be/cultuur>

of cultuur@vlaamsbrabant.be - 016-26 76 05

Meer info: **Provincie Vlaams-Brabant,**

Provincieplein 1, 3010 Leuven

tel. 016-26 76 77, cultuur@vlaamsbrabant.be

www.vlaamsbrabant.be/cultuur

Meer informatie over het Liberaal Archief:

Liberaal Archief vzw,

Kramersplein 23, 9000 Gent

www.liberaalarchief.be

